Macska a közel-keleti gondolkodásban

A macskafélék *Felinae* és *Pantherinae* alcsaládjainak megjelenése az egyiptomi politeizmus és az ábrahámi vallások írott és tárgyi forrásaiban

AKT586	2022. 09. 21.
.....	.....
Jelige	Lezárás dátuma

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés 1

2. A *macska* az ókori Egyiptomban 3

2. 1. Szent szövegek és hagyomány 3

2. 1. 1. Macskaformák 3

2. 1. 2. Párducformák 6

2. 2. Művészet 8

2. 2. 1. Macskaformák 8

2. 2. 2. Párducformák 10

3. A *macska* a zsidó vallásban 12

3. 1. Szent szövegek és hagyomány 12

3. 1. 1. Macskaformák 12

3. 1. 2. Párducformák 15

3. 2. Művészet 18

3. 2. 1. Macskaformák 18

3. 2. 2. Párducformák 20

4. A *macska* a kereszténységben 22

4. 1. Szent szövegek és hagyomány 22

4. 1. 1. Macskaformák 22

4. 1. 2. Párducformák 24

4. 2. Művészet 26

4. 2. 1. Macskaformák 26

4. 2. 2. Párducformák 27

5. A *macska* az iszlámban 29

5. 1. Szent szövegek és hagyomány 29

5. 1. 1. Macskaformák 29

5. 1. 2. Párducformák 32

5. 2. Művészet 35

5. 2. 1. Macskaformák 35

5. 2. 2. Párducformák 37

6. Összefoglalás 38

7. Bibliográfia és linkek 41

9. Mellékletek 44

1. Bevezetés

A különböző vallások szellemi hagyományában számtalan állatfaj van. Történetek és hiedelmek szólnak róluk, parancsok és tiltások vonatkoznak rájuk. Úgy vélem, a vallások érdekes perspektívái nyílhatnak meg e kérdéskör tanulmányozásával. Dolgozatom témájának kijelölését is ez motiválta. Választásom, részeben irántuk érzett személyes vonzalmam miatt, a *macskákra* esett. Dolgozatom a macska- és párducformák vonatkozó anyagait is magába foglalja. A macskafélék alcsaládjainak együttes tárgyalását az az észrevétel indokolja, hogy bár a *macskák* mind testfelépítésükben, mind viselkedésükben mutatnak hasonlóságokat – mely egyezőségek némelyikét a források tanúsága szerint már az ókori ember is felismerhette – a különböző vallások mégis rendkívül eltérő módon értékelik és emelik be őket gondolkodásrendszerükbe.

Dolgozatom a Reginald Innes Pocock féle fajmeghatározást követi (1917).[1] Az emlősök osztályába és a ragadozók rendjébe tartozó *macskafélék* (*Felidae*) családja két alcsaládra osztható tovább: (1) Macskaformák [*Felinae*]; (2) Párducformák [*Pantherinae*]. Az előbbibe tartoznak: a kistestű házi illetve vadmacskák, a karakál, a gepárd és a hiúz. Az utóbbiba tartoznak: oroszlán, tigris, jaguár, leopárd. Dolgozatomban a dőlt betűvel jelzett *macska* kifejezést a macskafélék szinonimájaként használom.

A vizsgálandó vallások megválasztását részben előzetes ismereteim és tanulmányaim befolyásolták. A héber (klasszikus) nyelv alapfokú ismerete miatt a zsidó vallás anyagának kutatását láttam célszerűnek. Az összehasonlító elemzés módszertanát jobbnak gondolom azért, mert segít az összefüggések keresésében és a vizsgált vallások sajátos jellemzőinek érzékeltetésében is. Ebből a szempontból az iszlámot és a kereszténységet tartottam célravezetőnek a judaizmus mellett elemezni. A választott vallások mindegyike monoteista, közös elnevezésük az ábrahámi, vagy ábrahámita vallások. Hogy a monoteizmus jellemzői is jobban körvonalazódhassanak, fontosnak éreztem egy politeista vallást is az elemzésembe vonni. Erre a célra két okból az egyiptomi többistenhitet találtam a legmegfelelőbbnek: (1) Egyiptom mindhárom ábrahámi vallás fontos színtere volt; (2) a *macskák* jelenléte Egyiptomban mindig meghatározó volt.

Függetlenül térbeli kiterjedésük eltérő mértékétől és irányától, időbeli távolságuktól és egyéni sajátosságaikból eredő különbségeiktől, illetve épp ezek ellenére az általam elemzés

[1] Christine és Breitenmoser 7-9.

tárgyául jelölt hitrendszerek mégis, részben közös földrajzi eredetük nyomán hordoznak hasonlóságokat. Úgy vélem a közös földrajzi eredet épp az általa az elemzés tárgyául jelölt, egymástól több ponton eltérő vallások szimbólum- és tanrendszerében kelt hasonlóságok révén egyaránt lehetővé és szükségessé teszi e vallások egyidejű, párhuzamos vizsgálatát, azaz az összehasonlító elemzés módszertanának alkalmazását. Dolgozatom főcíme (*Macska a közel-keleti gondolkodásban*) ezen az állításon alapul.

Kutatómunkám elsődleges célja, hogy feltárja, hogyan jelenik meg a *macska* a politeista egyiptomi, és a monoteista ábrahámi vallások tanrendszerében, illetve gyakorlatában. Ezért dolgozatom nem kronologikus, hanem tematikus rendet követ. A kutatás során felhasznált forrásokat és szakirodalmat két fő kategóriába osztottam: (1) szent szövegek és hagyomány; (2) művészet. A vallások fő fejezetein belüli további alfejezeteket ennek a csoportosításnak megfelelően neveztem meg. Ezeket a szakaszokat pedig a macska- és párducformák vonatkozó anyagainak megfelelően osztottam tovább.

Mindhárom monoteista vallás vizsgálata során forrásként használtam fel a meséket. Úgy gondolom, bár ezek a textusok nem konkrét vallási szövegek, illetve szubjektívek és valóság alapjuk sincs, mégis tükrözhetik az adott vallás híveinek gondolkodásmódját. Ugyanazon a valláson belül gyakran eltérő látásmód figyelhető meg a mesékben és a szent iratokban, hisz ezutóbbi a hívek számára maga a valóság kinyilatkoztatott formában. A válogatott források sokszínűségét a dolgozat tematikus rendje indokolja. Egy történeti alapú forrásválogatás nem lett volna összeegyeztethető a kijelölt vallásokat tematikusan összehasonlító dolgozatom célkitűzéseivel. A mesék kronologikus szelekciója az egyes vallások és ezek művészete történetének teljeskörű tanulmányozását követelte volna meg, mely nem csak messze meghaladja a jelen dolgozat kereteit, de annak fókuszán kívül is van. Ezért inkább arra törekedtem, hogy néhány jellegzetes példán keresztül szemléltessem a *macskáknak* a dolgozat tárgyául megjelölt vallásokban betöltött helyét.

2. A *macska* az ókori Egyiptomban[2]

2. 1. Szent szövegek és hagyomány

2. 1. 1. Macskaforma

A házimacskák feltehetően az egyiptomi Középbirodalom (i. e. 2040 – i. e. 1648) idejében tűntek fel először.[3] A vadonélő afrikai vadmacskát (*Felis silvestris lybica*) az egyiptomiak étel kihelyezésével, lassan kezdték a házhoz szoktatni abban a reményben, hogy elriassza a rágcsálókat. Diodórosztól fennmaradt, hogy az egyiptomiak tejben áztatott kenyérrel, vagy nyers szeletelt hallal etették a macskákat: *„[…] they break up bread into milk and calling them with a clucking sound set it before them, or else they cut up fish caught in the Nile and feed the flesh to them raw […]*".[4] Miután ember és vadmacska között fokozatosan bizalmi kapcsolat épült, a kihelyezett ételek megválogatásával illetve a különböző fajok szaporodásának szabályozásával már genetikai szinten is szabályozták, gyorsították a macskák háziasításának folyamatát.[5] Erre minden bizonnyal azért volt szükség, hogy az otthoni környezethez alkalmazkodó, az emberre nem veszélyes, ugyanakkor mégis a vadászat szempontjából hasznos ragadozókat tarthassanak maguk mellett.[6]

A macska az ókori egyiptomi orvoslásban is szerepet játszott. A kandúrok szőrét, zsírját és ürülékét illetve a nőstény macskák placentáját és szőrét fertőtlenítésre használták. Emellett zsírjukat kenőcsként is felhasználták a test különböző részein.[7] A nőstény macska szőrét emberi eredetű tejbe keverve égési sérülésekre alkalmas orvosságként alkalmazták.[8] Placentájukat felhasználták továbbá egy, a hajat az őszüléstől megelőző krémben is.[9]

---

[2] Az egyiptomi politeizmus vallási életét a bibliográfiában feltüntetett angol nyelvű szakirodalomból tanulmányoztam. Ezekhez a https://maatkara.extra.hu/ weboldal szerkesztőin keresztül szereztem hozzáférést. A weboldalukon közölt információk és/ vagy képek, illetve a küldött irodalom újra közléséhez a szerzői jogok védelme érdekében írásban kértem engedélyt.

[3] A dolgozatomban feltüntetett egyiptomi korszakok idejének forrása a következő táblázat: Malek 7-11.

[4] https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Diodorus_Siculus/1D*.html#ref22

[5] Malek 55.

[6] Malek megemlít egy másik elméletet is, miszerint a macskák háziasítása mögött mindenekelőtt vallási motivációt kell keresni. A szerző nem ért egyet ezzel a feltevéssel, mert úgy gondolja, hogy az ókori Egyiptomban a gyakorlati és ideológiai motivációk annyira szorosan kapcsolódnak egymáshoz, hogy ezeket nem csak lehetetlen, de metodológiai hiba is volna elválasztani egymástól. Malek ugyan nem veti el teljesen ezt a másik elméletet sem, de célszerűbbnek látja a háziasítás korai állomásai mögött az olyan gyakorlati okok keresését mint a gazdasági, védelmi és társasági érdek. Azzal azonban, hogy a gazdasági motivációt kiemelte és a vallási elé helyezte, korábbi állításának ellentmondóan – miszerint a gyakorlati és ideológiai motivációk nem választhatóak el egymástól – úgy tűnik, ő maga is metodológiai hibát vét. (Malek 56.)

[7] A macskák zsírját különböző használati tárgyakra kenve, annak szaga miatt, az egerek elriasztására is felhasználták.

[8] Malek 72.

[9] Arról nem maradt feljegyzés, hogy ezt a krémet milyen hosszan kellett a hajon viselni, és arról sem, hogy ez mennyire volt bevett illetve hatékony eljárás. A többi fent említett gyakorlat hatékonyságát Malek szerint

Feltehetően a késő Óbirodalomtól (i. e. 2647 – i. e. 2124) elterjedt az állatok utáni névadás hagyománya. Ennek motivációja az emberi és állati magatartásformák közötti hasonlóságok felismerésében keresendő. A macska megnevezést egyaránt használták férfiakra és nőkre is (masc. *Pa-miu* [kandúr]; fem. *Ta-miit* [a macska]).[10]

A macskák egyiptomi háziasításának folyamatát Jaromir Malek így foglalja össze:

> *c.4000 BC The first permanent settlements, with their granaries and silos, appear and provide the basic precondition for the meeting of cats (Felis silvestris libyca) and humans;*
>
> *c.4000 – 2000 BC Cats and humans establish contact and develop a symbiotic relationship based on mutual advantages; this gradually leads towards domestication (it appears that the swamp cat, Felis chaus, plays a very little part, if any, in this process);*
>
> *c.2000 – 1000 BC The fully domesticated cat is a permanent member of the Egyptian household as an economic and companion animal;*
>
> *c.1000 BC – AD 350 Because they are now regarded as manifestations of certain deities, in particular the goddess Bastet, cats are also bred in large numbers in temple catteries.*[11]

A macskák és az egyiptomi politeizmus találkozásának idejéről, illetve ennek a macskák háziasításában betöltött szerepéről nincs egységes tudományos álláspont. Azonban egyetértés mutatkozik abban, hogy az egyiptomiak tiszteltek macskaalakú isteneket, továbbá hogy szerintük a macskákban isteni jellemvonások tükröződtek.[12]

Básztet a termékenység és szaporodás macska alakú istennője volt. Ikonográfiája eleinte (feltehetően Szakhmettel való i. e. 2647 – i. e. 2124 közötti [területileg jellemzően memfiszi] azonosítása miatt) az oroszlánéhoz volt hasonló, macskaszerű ábrázolása i. e. 1000 körül terjedt el.[13] Az anyaság istennőjeként is tisztelték, aki várandóságuk ideje alatt védelmezte a nőket.[14] Egyes nézetek szerint védelmező, anyai természete mellett volt egy veszélyes oldala is. Hart hivatkozik egy írott forrásra – ezt nem idézi vagy nevezi meg pontosan – mely szöveg

különböző korabeli orvosi feljegyzések igazolják, ezeket azonban nem idézi és hivatkozási helyüket sem nevezi meg.

[10] Malek 47.: A házi és vadmacska fogalmak között az egyiptomiak nem tettek különbséget.

[11] Malek 56-57.: Ebben az idézetben szembetűnő, hogy Malek nem hogy nem tekinti a vallási ideológiát a macskák háziasításának alapköveként, hanem éppen ellenkezőleg, mintegy a gazdasági érdektől vezérelt, már-már teljes háziasítás mintegy további folyományaként értékeli azt. Vö. 7. lábjegyzet.

[12] Wilkinson megfigyelése szerint a zoomorf istenségek nemük karakterisztikája szerint mindig adott állat alakját öltik, így a hímneműek bika, sólyom, kos vagy oroszlán; a női istenségek pedig tehén, keselyű, illetve nőstény oroszlán. Észrevétele szerint így a hím- és nőnemű istenségek egyaránt felvehetik az oroszlán alakját. (Wilkinson 26.): A macskát ebben a felsorolásban nem említi. Básztetet az egyiptomiak legfontosabb macska alakú istennőjét ugyanakkor – bár nem a női, hanem – az emlős istenségek csoportjába sorolja (Wilkinson 177-178.). A macskák és a termékenység, a szexuallitás szoros szimbolikus kapcsolata miatt mégis úgy gondolom, a macska alak az egyiptomi politeizmusban elsősorban a női istenségek sajátja.

[13] Szakhmet mellett eleinte több más istennel is összemosták, mint például Nut, Hathor, Tefnut. (Vocelle 9.)

[14] Védelmező jelleme a piramisok korában (i. e. 2573 – i. e. 2454) a királysághoz is szorosan kapcsolódott. Kefrén völgytemplomának (Gíza) homlokzatán Hathor istennő (Dél-Egyiptom védelmezője) mellett csak, Básztet (Észak-Egyiptom védelmezője) nevét tüntették fel. A királyt az ő fiának, őt pedig Atum lányának tekintették, aki származásának köszönhetően hatalmas védelmet nyújt. (Hart 46.)

elbeszélése szerint II. Amenhotep ellenségei úgy mészároltatnak majd le, mint Básztet ellenségei az Amun által kitaposott ösvényen.[15] Básztetet több helyütt tisztelték Alsó-, és Felső- Egyiptomon belül egyaránt, mint például Szakkarában, Thébában, Beni- Hasszanban, Artemidoszban, Taniszban és Bubasztiszban (ma Tell el-Baszta), ahol kultuszának főtemploma kapott helyet.[16] Templomaiban macskákat tartottak, akiket Básztetnek felajánlva megöltek majd mumifikáltak. „*Dead cats are taken away into sacred buildings, where they are embalmed and buried, in the town of Bubastis.*"[17] Memfiszben (Szakkara) már az i. e. 3. évezredben megszületett Básztet kultusza, ahol a macskák egyik leghíresebb nekropolisza épült (Teti király piramisának közelében [XIV. dinasztia: i. e. 1648 – i. e. 1540]), kapujának neve „Macskák Ajtója/ Kapuja (Bubaszteion)" volt.[18] A legtöbb mumifikált szakkarai macska fiatal, körülbelül négy hónapos lehetett, és fejsérülés vagy fojtogatás okozta halálukat.[19] Diodórosz fennmaradt iratai érzékletes képet adnak nem csak a macskák mumifikálásának folyamatáról és eszközeiről, de az állatok halálát általánosan övező gyászról és a temetési szertartásról is.

> *When one of these animals dies they wrap it in fine linen and then, wailing and beating their breasts, carry it off to be embalmed; and after it has been treated with cedar oil and such spices as have the quality of imparting a pleasant odour and of preserving the body for a long time, they lay it away in a consecrated tomb.* […] *When any animal dies they mourn for it as deeply as do those who have lost a beloved child, and bury it in a manner not in keeping with their ability but going far beyond the value of their estates.*[20]

Hérodotosz feljegyzése szerint, ha egy család házimacskája természetes halált halt a ház lakói gyászuk jeleként leborotválták szemöldöküket. „*If a cat dies in a private house by a natural death, all the inmates of the house shave their eyebrows.*"[21] A Diodórosz feljegyzései nyomán megismerhető, a ptolemaioszi korból (i. e. 305 – i. e. 30) fennmaradt macskákra vonatkozó speciális törvénykezési rendszer tanúsága alapján elmondható, hogy a macskák és az irántuk tanúsítandó jó bánásmód a jogi szövegekben is megjelentek.

---

[15] Hart 46.: Ezt a Básztet veszélyes oldala melletti érvet nem érzem elég erősnek, mert valaminek a védelme szükségszerűen egy harmadik félre nézve veszélyt jelent ugyan, de ez még nem jogosít fel a nevezett istennőt veszélyes jelzővel illetni: minden dolog védelme valamely más szubjektumra jelentő veszélyt indukál, mely nem másítja meg a védelmező entitás esszenciájának pozitív jellegét. Ezért úgy vélem, a Hart által hivatkozott, nem idézett, de tartalmát tekintve általa összefoglalt forrásszöveg nem a veszélyes, hanem továbbra is az istennő védelmező jellemzőjét igazolja.

[16] Neve (Básztet) valószínűleg eredetére utal (bubasztiszi).

[17] https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Herodotus/2A*.html#86

[18] Vocelle 11-12.: Szakkara északi területei más állatok – így például tehenek, íbiszek, valamint sólymok és páviánok – számára is temetkezési helyül szolgáltak. A macskák mellé pedig egyaránt temettek kutyákat és sakálokat egészen az V. dinasztia idejéig (i. e. 2454 – 2311) visszamenően.

[19] Vocelle 12-13.: Erre a sérült, vagy kettéhasadt koponya maradványokból, illetve az elmozdult csigolyákból lehet következtetni. – 1. melléklet: *Cső-forma és festett múmiák* és 2. melléklet: *Macska szarkofág*

[20] https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Diodorus_Siculus/1D*.html#ref22

[21] Vö. idézet folytatása: „*On the death of a dog they shave the head and the whole of the body.*" https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Herodotus/2A*.html#86

> *And whoever intentionally kills one of these animals is put to death, unless it be a cat or an ibis that he kills; but if he kills one of these, whether intentionally or unintentionally, he is certainly put to death, for the common people gather in crowds and deal with the perpetrator most cruelly, sometimes doing this without waiting for a trial. And because of their fear of such a punishment any who have caught sight of one of these animals lying dead withdraw to a great distance and shout with lamentations and protestations that they found the animal already dead.* [22]

A szerző a korabeli törvény szigorát és jelentőségét egy megtörtént eset tanulságos példájával is szemlélteti, melynek ő maga is szemtanúja volt egyiptomi látogatása során. Elbeszélése szerint a ptolemaioszi időkben egy római követ Egyiptomban véletlenül megölt egy macskát, mire a sokaság tömegben gyűlt össze házánál, hogy megölje őt.[23]

2. 1. 2. Párducforma

A kistestű vadmacskák ragadozó természetének és szaporaságának megfigyelésével párhuzamosan a nagymacskák veszélyes, vad, pusztító erejét is megtapasztalták az egyiptomiak.[24] Később, tapasztalataik és észrevételeik alapján a vonatkozó tulajdonságaiknak megfelelő szimbólumértékkel ruházták fel ezeket az állatokat, mely szimbólumok a *macska* alakú istenek személyében is tükröződtek.[25] Így Básztet, a legjelentősebb macskaalakú egyiptomi istennő a védelem, a jókedv, a zene, a szerelem és a termékenység; Szakhmet, a legfontosabb oroszlán alakú egyiptomi istennő pedig a veszély és a pusztító erő szimbólumává vált.[26] Szakhmet a Napisten Ré lánya, neve annyit jelent: A Hatalmas.[27] Tiszteletének megjelenése nagyjából Básztettel egyidőben az Óbirodalomra (i. e. 2647 – i. e. 2124) tehető.[28] Alakja Básztetéhez hasonlóan fokozatosan körvonalazódott. Kultuszának központja Memfisz, eredeti kultuszhelye Leontopolisz volt.[29] Lévén a pusztító erő istennője – és miután fegyverei a tűz és a nyíl voltak – az ókori egyiptomiak úgy gondolták, a forró, pusztító sivatagi szelek hátterében is ő keresendő. Mint erős, harcias istenség, hitték róla,

[22] https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Diodorus_Siculus/1D*.html#ref22
[23] https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Diodorus_Siculus/1D*.html#ref22
[24] A Metropolitan Múzeum 1995. évi tavaszi közlönye szerint az afrikai sztyeppéken a vadmacskák mellett ekkor jelentős számban éltek oroszlánok és leopárdok is. Idővel azonban ezek a területek fokozatosan elsivatagosodottak, ma már nem élnek veszélyes ragadozók Egyiptom területén. (Arnold 7-8.)
[25] Azonban továbbra is kérdés maradt, hogy vajon a macska- és oroszlán alakú istenek személyének kristályosodása összefügg-e a fajok egyéni sajátosságainak felismerésével és tudatos differenciájával, illetve, hogy az egyes *macska* alakú istenek tulajdonságainak hajdani keveredése nem jelenti- e a faji sajátosságok ismeretének hiányát, vagy éppen ellenkezőleg, az istenalakok egykori keveredése jelentheti-e a házi- és nagymacskák biológiai rokonságának alapszintű felismerését és ha igen, mi vezetett végül mégis a *macska* alakú istenek csak rájuk és az általuk viselt állatalakok tulajdonságainak elnyeréséhez.
[26] Arnold 18. Vö. Wilkinson 26.: Wilkinson nemek szerinti csoportjaiban az oroszlánt a nő- és hímnemű istenek kategóriáiban is felsorolja, de Arnold szerint az oroszlán alakú női istenségek mindig kitüntetettebb szerepet kaptak hímnemű társaiknál. Vö. Wilkinson 177-178.: Básztet macska alakú istennőt az emlős istenek közé sorolja. E két szerző észrevételeiből az következik, hogy az oroszlán és macska alakú istenségek is elsősorban nőneműek voltak, illetve nőnemű variánsaik fontosabb szerepet töltöttek be.
[27] További nevei: A Gonosz reszket előttem, Félelmetes, A Romlás és Pusztulás istene (Vocelle 9.)
[28] Vö. 14. lábjegyzet
[29] Hart 138. Vö. Wilkinson 181.

hogy a királyt segíti küzdelmeiben.[30] Vad, pusztító természetéből eredően a járványok, betegségek terjesztőjeként is azonosították.[31]

Az oroszlán alakú Szakhmet mellett létezett egy másik, szintén nagymacska alakú istenség is. Mafdetről, a párduc alakú istennőről úgy tartották, hogy vadsága felülkerekedett a kígyók és skorpiók természetén is, illetve ezekre az állatokra nézve egyben állandó veszélyt is jelentett.[32] Karmainak vágása az uralkodó ellenségeire sújtott csapásának szimbóluma volt. Nem épült ki egyéni – Szakhmethez vagy Básztethez hasonló – kultuszrendszere. Vadsága ellenére alapvetően védelmező istenség, legfontosabb feladata Ré védelme volt.[33]

Ahogy a két nagymacska alakú istennő közül Szakhmet volt a pusztítás hírhedtebb istene, úgy a hétköznapokban is, a ragadozó, veszélyes nagymacskák közül az oroszlánt fokozottan veszélyesnek tartották.[34] A nagymacskákat általánosan övező félelemmel egyidejűleg azonban az uralkodói udvarokban egyaránt kialakult idomításuk hagyománya is.[35] Ezt oroszlánok nemrég feltárt csontmaradványai bizonyítják.[36] Az oroszlánok szelídítését azonban már az ókori Egyiptomban is többféleképpen értékelték. Egyszerre jelentett presztízst és a természet rendjével ellentétes aktust, mely egy szatirikus iraton a következőképpen maradt fenn: „*The savage lion abandons its wrath and comes to resemble the timid donkey.*”[37]

[30] Fegyverei a nyíl és a tűz voltak, ezért az uralkodóknak nyújtott segítséget a fáraó ellenségeire lehelt tűz (sivatagi szél) formájában képzelték el. Egyben a fáraó ellenszegülői elleni haragjának szimbóluma is volt; úgy döntötte romba az uralkodó az ő ellenségeit, mint ahogy Szakhmet pusztítása utolért másokat. (Vö. 16. lábjegyzet: ahogyan Bászt̀et védelmező jelleme is ugyanaz marad, ami, függetlenül az ellenfeleire mért haragjától, úgy önmagában Szakhmet fáraó társaságában kifejezett védelmező ereje sem egyértelműsíti az istennő kizárólagos védelmező természetét.)

[31] Kákosy az istennőről megjegyzi, hogy betegségdémonok szolgálták, és járványokat terjesztett. (Kákosy 323.) Vö. Hart egyfelől igazolja Kákosy állítását, másfelől kiegészíti azzal, hogy gyógyító istenségként is tisztelték. (Hart 139.)

[32] Legkorábbi megjelenése i. e. 2950 – i. e. 2647-re tehető. (Wilkinson 196-197.)

[33] Különös, hogy bár az oroszlánhoz hasonlóan a párduc is a párducformák családjába tartozik, előbbivel szemben neki védelmező természetet tulajdonítottak. A dolgozatban később körvonalazódni fog, hogy a többi vallás felfogásában szoros párhuzamot húznak a szexualitás és a párduc között. Ennek okán úgy gondolom, az egyiptomi felfogásban is ez a párhuzam tükröződhet oly módon, amennyiben a szexualitást az anyasághoz, ennek révén pedig az oltalmazó természethez lehet kötni. Míg azonban a szexualitás és a párduc párhuzamát az ábrahámi vallásokban a bűn, itt közvetetten a vad, oltalmazó (nőiség?) szimbólumaként értékelték.

[34] Arnold 16.: Sem a múzeumi közlöny, sem más általam felhasznált szakirodalom nem tér ki ennek a különbségtételnek az eredetére. Az állításnak azonban annyiban kétségtelenül van igazságalapja, hogy a nagymacskák közül – Egyiptomban – az oroszlánnak mindig nagyobb figyelmet szenteltek, melyet már az egyiptomi művészet is igazol azáltal, hogy annak fajtársainál sokkal gyakrabban tette tárgyává.

[35] Malek 77.: Az oroszlánok mellett, presztízs, társasági és védelmi célból leopárdok is élhettek a királyi udvarokban. Vö. Uo. *„[…] the lion became more prominently associated with royalty in the Old Kingdom (after 2647 BC.).*”

[36] Kb. i. e. 2950 – i. e. 2647 közötti időkből, Közép- Egyiptomból származó leletek. (Arnold 17.)

[37] U.o.

2. 2. Művészet

2. 2. 1. Macskaforma

A macskák és az ókori Egyiptom kapcsolatát dokumentáló írott forrásokból az látható, hogy ezek az állatok a korabeli ember vallási és valláson kívüli életében is egyaránt fontos szerepet töltöttek be.[38] A tárgyi emlékek igazolják és megerősítik a szöveges dokumentumok állításait. Macskákat ábrázoló alkotások éppúgy megjelenhettek vallási, mint világi térben, létrejöttük motivációja és funkciójuk pedig egyaránt lehetett vallási, vagy nem ilyen. Az egyiptomi művészet macskákat idéző darabjai legtöbbször szorosan kapcsolódtak Básztet kultuszához. Ábrázolták őket Básztetként (macska vagy macskafejű nő), mely alkotások ilyen formában lehettek az istennőnek szánt ajándékok, sírmellékletek, ékszerek vagy dísztárgyak is. Mivel azonban Bászteten kívül olykor más istenek (például Szakhmet) is megjelentek macska képében, illetve amiért Básztet megjelent oroszlán képében, és mert az oroszlánok és macskák fiziognómiai hasonlóságai miatt azok korabeli vizuális reprezentációi is nehezen megkülönböztetőek egymástól, nem minden esetben lehet egyértelműen Básztettel rokonságba hozni egy-egy alkotást.[39] Kiforrott kultuszrendszere megjelenésével együtt azonban megszülettek az istennő sajátos attribútumai is, melyek segítik a források közötti tájékozódást.[40] Az ülő, nyugodt testtartásban ábrázolt macskaalak jellemzően az istennő sajátja.[41] Az istennőt a művészetekben ábrázolták még macskafejű álló nő alakjában is, hosszú, bokáig érő ruhában.[42]

---

[38] Vö. 7. és 12. lábjegyzet.: Az egyiptomi társadalom macskák iránti tisztelete mögött egyaránt felfedezhető az gazdasági érdek és a vallási motiváció is.

[39] Ez főleg a Básztet kultusza kialakulásának kezdeti szakaszából (kb. i. e. 2647 – i. e. 2124) fennmaradt rendkívül kevés forrásra jellemző. A Básztetet ábrázoló szobrok és festmények ugyanis feltehetően már kultusza kialakulásának idején megjelentek, de ezek közül aligha maradt fenn valamennyi, továbbá kultuszrendszerével együtt ekkor még az istennő egyedi ikonográfiája is kiforratlan volt. A Básztetet ábrázoló művészeti leletek közül ezért gyakrabban idézik azokat a körülbelül az i. e. 2040-től fennmaradt darabokat, melyek tisztábban reprezentálják az istennő sajátos vonásait, illetve melyekből sok és viszonylag ép példány maradt fenn. A legtöbb és legszemléletesebb forrásanyag jellemzően a késő periódusból (i. e. 715 – i. e. 343), illetve az azt követő görög- római korból (i . e. 332 – i. sz. 395) került elő. (Vö. 23-24. lábjegyzet: A ptolemaioszi-kor macskákra vonatkozó törvényrendszere: feltehetően ekkorra – illetve a késő periódustól kezdődő időszakra– tehető a macskák és Básztet istennő tiszteletének virágkora is.)

[40] Janssen szerint a (főként görög-római korból [i. e. 332 – i. sz. 395] származó) bronz macska szobrok az istennő olyan jellegzetes attribútumait hordozzák, illetve már maguk ezek a szobrok is olyan attribútumaivá váltak, hogy ezek mögött az állat maga gyakran már egyáltalán nem is sejthető. (Janssen 14.)

[41] 3. melléklet: *Gayer- Anderson üreges bronz macskaszobor* (A kisplasztika egykor egy Básztetnek szánt felszentelt adomány lehetet, s mint ilyen, feltehetően eredeti lelőhelye is Básztet egyik temploma volt.)

[42] 4. melléklet: *Macska- fejű álló nőalak Básztet kisplasztika* (A szobrocska sajátossága az istennő lábánál ülő négy macska, melyek az ő termékenységét szimbolizálják. Básztet a mulatság, a zene és a szerelem istennője is volt, amire ezen a kisplasztikán a kezében tartott hangszer utal.)

A sírművészetben megjelenő macskaábrázolások a korabeli macskafelfogás nehezebben kiértékelhető forrásai.[43] A sírmellékletek a túlvilági élet hitének bizonyosságai voltak, melyek egyaránt lehetnek a holttesttel együtt eltemetett tárgyak, élelmiszerek és ékszerek is. Az ilyen környezetben megjelenő macskát ábrázoló kisplasztikákat kísérhette felirat (ezek általában jókívánságok voltak), vagy díszíthették őket ékszerek.[44] Az ilyen jellegű szobrocskák feladata a halott túlvilági életének jobbá tétele volt. Ahogyan Básztet inkább védelmező, semmint veszélyes istenség volt, továbbá mert a macskák háziasításának egyik motivációja is az ember és értékeinek rágcsálóktól való védelme volt, úgy a sírokba helyezett macska szobrok is elsősorban a védelem funkcióját látták el.[45] Továbbá mivel a macskák (szaporaságuk miatt) a termékenység szimbólumai voltak, és mert Básztet a jókedv és szerelem istennője is volt, a macskákat ábrázoló sírmellékletek a boldogabb túlvilági élet reményének kifejeződései is voltak. A sírművészetben a kisplasztikák mellett, a macskák a sírfalak ábrázolásain is megjelentek.[46] Ezek legismertebb és legtöbbet publikált darabjai azok a thébai falfestmények, melyek egy része ma szintén a British és Metropolitan Múzeum tulajdonában van.[47]

A képzőművészet különböző területei mellett az ókori Egyiptom irodalmi alkotásaiban is megjelennek a macskák. A Napszem-mítoszban, mely egy i. e. 200-ra datálható, démotikus nyelven, több papiruszra írott történet, Thot-majom vissza akarta csalni Egyiptomba Tefnutot, aki az adott pillanatra jellemző hangulatának megfelelően hol tomboló oroszlánná, hol szelíd macskává változott.[48] A történet mintegy összefoglalva a korábbi alfejezetekben vázolt észrevételeket, jól szemlélteti a korabeli egyiptomi társadalom macskafélékre vonatkozó szimbólumrendszerét: Az oroszlán alakú istenek általában a vadság és a félelmetes pusztító, büntető erő szimbólumai, míg a macska alakú istenek a termékenységet, szerelmet és a jókedvet jelképezik.

---

[43] Malek óvatosságra int ezeknek a forrásoknak az elemzésekor (Malek 30). Szerinte hiba és hiábavaló minden olyan kísérlet, mely ezen alkotások alapján próbálja rekonstruálni az egyiptomiak mindennapi életét. (Vö. Vocelle 14.: „*Consequently, it is from these nobles' tombs that we are able to understand more about ancient Egyptians' every day activities such as hunting and fishing, as well as their pastimes of dancing and attending banquets.*")

[44] 5. melléklet: *Fajansz macska szobrocska, sírmelléklet*

[45] Vö. A Metropolitan Múzeumban található egy fajansz kutya kisplasztika is, mely egy hűséges, túlvilági társ iránti emberi igényt fejezi ki.

[46] A macskákat ábrázoló sírfalak és sírmellékletek ugyanarra a szimbólumrendszerre vezethetőek vissza.

[47] 6. melléklet: *„Fáraó vadászaton" thébai falfestmény* (Vocelle szerint Théba nagyjából a XVIII. dinasztiától vált a nemesi sírok fontos helyszínévé. Ugyanakkor ő ezt a korszakot még a Középbirodalomhoz sorolja, szemben Malek kronológiájával, mely szerint ez a dinasztia már javában az egyiptomi Újbirodalom fejezeteiben tárgyalandó. (Vocelle 14. Vö. Malek 9.)) és 7. melléklet: *Anen sírja* (A nőalak széke alatt ábrázolt macska termékenységi és szexuális szimbólum. Erotikus tartalma mellett azonban itt a macska, illetve a vele együtt ábrázolt liba egyben utalhat Amun és Ré istenekre is, mivel az ő szent állataik voltak.).

[48] Kákosy 324 és 284.

2. 2. 2. Párducforma

Az egyiptomi művészetben a nagymacskák ábrázolásmódja három főbb típusba sorolható: (1) nagymacska; (2) nagymacska fej – emberi test; (3) nagymacska test – emberi fej. A nagymacskák általános ábrázolásmódjának leggyakrabban látható kifejeződési formái az oroszlánvadászat és az uralkodói udvarok oroszlántartásának tematikája. Az uralkodók környezetében ábrázolt oroszlánok azonban gyakran nem annyira a valóság tükrei, mint inkább királyi szimbólumok.[49] Ezért a művészet ilyen lenyomatait a macskák vizualizációihoz hasonlóan érdemes körültekintően kezelni. Maga Janssen is felhívja a figyelmet arra, hogy az oroszlán fontos királyi szimbólum, azaz hogy az uralkodók környezetében ábrázolt nagymacskák a fáraók királyi hatalmát, harci erejét, büszkeségét és sikereit hivatottak a művészet eszköztárával a valóság igénye nélkül kifejezni.[50] Épp szimbólum jellegük miatt, ezek a források nem tekinthetőek a fáraók hétköznapjainak pontos leképződéseiként. Ugyanakkor ezt a következő oldalon figyelmen kívül hagyva, az uralkodói udvarok nagymacska tartását igazoló hiteles forrásként tárgyal egy II. Ramszeszt oroszlánok kíséretében ábrázoló forrást. Malek a sírfalak ábrázolásainak elemzésekor óvatosságra int a messzemenő következtetések levonásától.[51] Úgy vélem, figyelmeztetése nem csak a sírművészetre, illetve a házimacskák ábrázolására, hanem általában minden hétköznapi jelenetben szerepeltetett *macska* vizualizációjára vonatkozik. Mivel a korabeli ábrázolásokra jellemző volt az erős szimbolikus jelleg, úgy gondolom, önmagában a fáraók kíséretében ábrázolt oroszlánok sem igazolják azok uralkodói udvarokban való tartós jelenlétét, azt pedig még annyira sem, hogy valóban kísérték a fáraókat hadjárataikon. Ehhez hasonlóan, az oroszlánvadászat képtéma az esetek többségében szintén az uralkodó erejét és bátorságát volt inkább hivatott felidézni. Ezért bár feltételezhető, hogy az oroszlánvadászat hagyománya valóban élt – és mint ilyen, királyi előjog lehetett – ezt pusztán ezek a források nem igazolják.[52]

Az oroszlánplasztikák másik kardinális példái a szfinxek. E szobortípus jellegzetes ismertetőjegye, hogy a nagymacska testhez emberi – uralkodói – fej tartozik. A szfinx szobortípus már az Óbirodalomtól (i. e. 2647 – i. e. 2124) ismert volt Egyiptomban. Leghíresebb példája a Kefrén uralkodásának idejére (i. e. 2518 – i. e. 2493) datálható nagy

[49] 8. melléklet: *Oroszlánvadászat* (A kép a fáraó ellenségei felett aratott győzelmeit szimbolizálja.)
[50] Janssen 18.
[51] Malek 30.
[52] Ebben a kérdésben épp a művészet korabeli szimbolikus jellegéből kifolyólag, konkrétabb és megbízhatóbb forrásként szolgálnak a csontmaradványok vagy inszkripciók. (Lásd 37. és 38. lábjegyzet.)

gízai Szfinx.[53] Egy téves hagyomány szerint a monumentális szobor eredetileg sírként funkcionált, de ezt már Plinius is tagadja.

> *It is their belief that King Harmaïs was buried in it, and they will have it that it was brought there from a distance. The truth is, however, that it was hewn from the solid rock; and, from a feeling of veneration, the face of the monster is coloured red.*[54]

A szfinx szobortípusok ábrázolásmódjával éppen ellentétes Szakhmet reprezentációja. Általában ülő vagy álló testhelyzetben, hosszú, vörös ruhás nőként ábrázolták, akinek nősténnyoroszlán arcát hímoroszlán sörénye keretezi.[55] Öltözetének színe harcos természetét szimbolizálja.[56] A feje körül látható napkorong attribútum Ré napistenre utal, akinek lánya és akitől pusztító erejét is kapta.[57] Kezeiben általában ankh keresztet, papiruszt, szisztrumot és/ vagy jogart tart. III. Amenhotep uralkodása (i. e. 1391 – i. e. 1353) alatt több száz, embernagyságot meghaladó ülő és álló Szakhmet szobrot készítettek.[58] E csoport „kőbe vésett litániát" alkotott, ami megbékítette és türelemre intette az istennőt. Így a király egy évre megszabadulhatott a betegségektől és a gonosztól.

[53] 9. melléklet: *A Szfinx* (A datálásból következik, hogy feltehetően Kefrén volt az építtető, illetve az ábrázolt arc is az övét tükrözi. (Kákosy 88.)

[54] http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0137%3Abook%3D36%3Achapter%3D17#note3

[55] Vö. 14. és 43. lábjegyzet: Kezdetben őt is más hasonló alakú istenségekkel mosták össze; ikonográfiája is csak fokozatosan alakult ki. A hím- és nősténnyoroszlán testi jegyeinek keveredésére nem találtam magyarázatot.

[56] Wilkinson 182.

[57] Egy mítosz szerint Ré azért ruházta fel a megállíthatatlan pusztító erő hatalmával, hogy megbüntethesse a vele szembe szegülőket, de Szakhmet olthatatlan vérszomjában majdnem kiirtotta az emberiséget. Ré, hogy megállítsa, egy cselhez folyamodott. A Nílus vizét vérszínűvé változtatta, ami valójában vörös festékanyaggal kevert gyümölcsös részegítő ital volt. Ez a mítosz feltehetően az Újbirodalom (i. e. 1540 – i. e. 1069) idejében született, és bizonyítéka Szakhmet Hathorral való egykori egyezésének is. (Vocelle 9.)

[58] 10. melléklet: *A British és a Metropolitan múzeumban őrzött Szakhmet szobrok* (A III. Amenhotep idejéből előkerült plasztikák területileg két fő helyszínre vezethetők vissza: A Théba nyugati partja (Kom el Heitan, a király halotti komplexuma, ahol egyes elméletek szerint ezek a szobrok egy hatalmas égi térképet alkottak, és ez a király örök rituális naptárjaként szolgált.); A Théba keleti partja (karnaki templomkomplexum).

3. A *macska* a zsidó vallásban[59]

3. 1. Szent szövegek és hagyomány[60]

3. 1. 1. Macskaforma

Háziasított macska a Tanakhban sehol sem olvasható.[61] De található benne egy kifejezés, amely akár vadmacskának is fordítható: „És találkozik vadmacska a vadebbel, és a kísértet társára talál, csak ott nyugszik meg az éji boszorkány és ott lel nyughelyet magának."[62] Az ebben a versben szereplő héber szavak jelentésében nincs teljes tudományos megegyezés. A zsidókeresztény vallási felfogásban a hit felől szinte lényegtelen, hogy a צִיִּים és אִיִּים szavakat vadmacskáknak és vadebeknek; vadállatoknak és hiénáknak/ sakáloknak/ szatíroknak/ stb. fordítják. A próféta célja itt az volt, hogy Edóm megsemmisülésének vízióját szemléltesse. Vallástudományi nézőpontból azonban, ha a צִיִּים szó valóban vadmacskát jelent, akkor az ókori Egyiptom szimbólumhasználatával mutat hasonlóságot. Ebben a kontextusban a vadmacska a jót (Isten pártfogoltjai) a rossz (Isten ellenségei) pusztítása árán védi meg – épp úgy, mint Egyiptomban Básztet.[63] A párhuzam ellenére azonban e szimbólumok mögött nem valószínűsíthető a két kultúra közvetlen találkozása. Figyelemre adhat okot az a

[59] A judaista hagyomány önértelmezéséből kiindulva, a zsidóság kapcsán az Ószövetség kifejezés helyett a Tanakhot használom. Az eredeti héber szakaszokat a következő magyar fordításban idézem: Károli Gáspár. Budapest: Magyar Biblia Társulat, 1998. Az itt található macskákra vonatkozó szövegrészletekkel a kereszténységet tárgyaló fejezetben már nem foglalkozok. A jelen alfejezetben kitérek a Talmud vonatkozó részleteire is, miután az a zsidó vallási és polgári élet hagyományokon alapuló szóbeli törvényeinek szerves gyűjteménye és egyben a judaizmus egyik alappillére is. Kutatásomhoz a The William Davidson Talmudot (héber-angol) használtam.

[60] Az ókori Egyiptomot tárgyaló fejezettel szemben a judaizmus esetében a szent szövegek és a zsidó művészet forrásanyagát egy időben és térben sokkal kiterjedtebb, átfogóbb válogatásban elemeztem. Míg Egyiptom esetében kizárólag ókori forrásokra, illetve ezek szakirodalmára támaszkodtam, a judaizmus – és így jellemzően a többi ábrahámi vallás – vizsgálata esetében az ókori szent szövegektől a középkori tárgyi leleteken át egészen a jelenkorig megtalálható művészeti anyagok is szerepelnek az elemzésemben. Ennek a forrásválogatásnak a célja az, hogy szemléltesse, a szent szövegek elméleti alapjai nem kizárólagos tanúsítványai annak, ahogyan a zsidóság a történelem folyamán gondolkodott ezekről az állatokról. Noha a vallási szövegek elemzésével a judaizmus egy olyan szellemi alapját elemeztem, melyre minden idők zsidósága folyamatosan visszatekint és törekszik annak parancsait a jelen kérdéseihez igazítottan megfelelően követni. Mégis, a későbbi korok művészetének tanúsága szerint, feltehetően a más kultúrákkal történő termékeny találkozás, illetve a vallásokat általánosan érintő szekularizálódás okán, az újabb korok zsidósága a gyakorlatban a vallási iratok szellemiségéhez mérten vagy csak részben, vagy teljesen, de gyakran eltérő viszonyt tanúsít a macskafélék, ezen belül is főként a macskák irányában. Elemzésem célja az, hogy napjaink sztereotípiáival szemben megvilágítsa, hogy a judaizmus macska szimbolisztikája, illetve a zsidóság és a macskák viszonya sokkal összetettebb annál az általánosan elterjedt negatív képnél, melyet a következőkben elemzendő szent szövegek – főként a talmudiak – általában tanúsítanak, jóllehet már ezek is önmagukban véve árnyaltabbak semmint hogy pusztán negatívnak volnának nevezhetőek.

[61] Vö. Malek 56-57.: I. e. 1300 körül a zsidóság megközelítőleg négyszáz év fogság után kivonult Egyiptomból. A zsidóság egyiptomi jelenléte Malek egyiptomi kronológiája alapján nagyjából arra az időre tehető – i. e. 2. évezred – amikor a macskák háziasítása kiteljesedett illetve az évezred végén már a macska alakú istenek személye is körvonalazódott. A Tanakh azonban meglepő módon a viszonylag hosszantartó együttélés ellenére is csak egy, az egyiptomi macskafelfogáshoz hasonló gondolatelemet tükröz.

[62] Ézs 34:14

[63] Vö. 14. és 15. lábjegyzet

történelmi tény, hogy Ézsaiás próféta élete (i. e. 8. század) megközelítőleg Básztet istennő alakjának illetve az egyiptomiak macskafelfogásának körvonalazódásával egy időre tehető, de amiért ekkorra a zsidóság (mintegy ötszáz évvel korábban) már rég kivonult Egyiptomból, a feltételezett, közvetlen párhuzam hitelét veszti.

A Talmud olyan mágikus hatalommal bíró állatokként hivatkozik a macskákra, melyek képesek látni a démonokat. Benne olvasható az az elgondolás is, mely szerint ebből a mágikus hatalomból az ember is részesedhet azáltal, ha egy elsőszülött fekete nősténymacska ugyanilyen kölyökének méhlepényét elégeti, majd felaprítva a szemébe helyezi.

> *One who seeks to see them [demons] should take the afterbirth of a firstborn female black cat, born to a firstborn female black cat, burn it in the fire, grind it and place it in his eyes, and he will see them [démonokat]. He must then place the ashes in an iron tube sealed with an iron seal [gushpanka] lest the demons steal it from him, and then seal the opening so he will not be harmed.*[64]

Talán a legradikálisabb talmudi álláspont a macskákat illetően abban a szakaszban olvasható, ahol veszélyességükre hivatkozva engedélyezik a macskák megölését, függetlenül attól, hogy azok magántulajdonban vannak-e, vagy sem; mi több, a lopás tilalma sem vonatkozik rájuk.

> *In the meantime, while all this was going on, a cat [shunara] came and severed the hand of the baby. Rav emerged from the house and taught »With regard to a cat, it is permitted to kill it even if it is privately owned; and it is prohibited to maintain it in one's possession; and it is not subject to the prohibition against theft if one takes it from its owner; and, in the case of a lost cat, it is not subject to the obligation of returning a lost item to its owner.«*[65]

Rav tanítása alapján – mivel egy fehér macska elsőszülött fekete kölyöke karmolta meg a gyermeket – napjaink fekete macskákra vonatkozó negatív, babonás képzeteivel szemben a Talmud a fehér macskát, valamint annak utódait bundájuk színétől függetlenül jelöli meg ártalmasként.[66]

> *The Gemara raises an objection from a baraita against Rav's ruling that it is prohibited to keep a cat. Rabbi Shimon ben Elazar says »One may raise village dogs, cats, monkeys, and genets, because they serve to clean the house of mice and other vermin.« The Gemara resolves the apparent contradiction »It is not difficult. This ruling in the baraita is stated with regard to a black cat, which is harmless, whereas that ruling of Rav is stated with regard to a white cat, which is dangerous. « The Gemara raises a difficulty against this answer »But in the incident of Rav it was a black cat. Since this cat severed the baby's hand, it was obviously a vicious, dangerous animal.« The Gemara answers »There it was a black cat, but it was the offspring of a white one. The offspring of a white cat is dangerous, even if it itself is black.« […]*[67]

[64] Berakhot 6a:6
[65] Bava Kamma 80b:3
[66] Fontos különbség, hogy amíg a fekete macskák babonás képzetei a rossz szerencse, a Talmud fehér macska leírása a fizikai, testi ártalom veszélyéről szólnak.
[67] Bava Kamma 80b:6-7

Ezzel egyidőben ugyanakkor a Talmudban, mivel hatékony védelmet jelentenek a kisebb, ártalmas rágcsálókkal szemben, a macskák otthon tartásának javaslata is megjelenik.

> *Rav Pappa said »With regard to a house in which there is a cat, a person should not enter there barefoot. What is the reason? Because the cat might kill a snake and eat it, and the snake has small bones, and if a small bone gets into one's foot it cannot be removed, and he will be in danger.« Some say that Rav Pappa said »With regard to a house in which there is no cat, a person should not enter there in the dark. What is the reason? Since there is no cat to hunt snakes, perhaps a snake will wrap itself around him without him knowing and he will be in danger.«*[68]

Etetésük engedélyezése, illetve javaslata is több helyen szerepel.[69] Az otthonokban betöltött egerész szerepük mellett a macskák álmokban való jelenléte is eseteként jó ómen lehet. A Talmud figyelmeztet arra, hogy ha valaki álmában macskát lát olyan helyen, ahol azt arámiul שׁוּנְרָא [*shunra*-nak] (macska) nevezik, akkor egy נָאָה שִׁירָה [*shira na'a*-t] (egy szép dalt) írnak majd neki. De ha a macskát olyan helyen látja meg, ahol azt nem שׁוּנְרָא [*shunra*-nak], hanem שִׁינְרָא [*shinra*-nak] nevezik, az élete rossz irányba fog változni (רַע שִׁינּוּי).[70]

A judaizmusban megjelenik továbbá ezeknek az állatoknak az egyik legsajátosabb tulajdonsága is. A macska háziasítható, ahol megtanul saját haszna szerint együtt élni az emberrel, de önálló természetéből kifolyólag gazdáikkal kialakított kapcsolata legtöbbször nem hasonlítható más háziállatokéhoz. Egy talmudi szövegrészlet épp arra keres választ, hogy szemben a kutyákkal, a macskák miért nem ismerik el gazdájukat.

> *The students of Rabbi Elazar asked him »For what reason does a dog recognize its master, while a cat does not recognize its master?« Rabbi Elazar said to them »If it is established that with regard to one who eats from that which a mouse eats, eating that item causes him to forget, with regard to the cat, who eats the mouse itself, all the more so does eating it cause it to forget.«*[71]

A talmudi judaista macskafelfogás a macskák példás viselkedési szokásait az ember előtt követendővé tette.[72] Egy helyütt úgy hivatkozik a macskákra, hogy ha a Tóra nem lett volna, tőlük – akik betakarják saját ürüléküket – kellett volna erkölcsiséget tanulni. „*Similarly,*

---

[68] Pesachim 112b:10: A szakasz nem részletezi a macskák bundájának színét, de a Bava Kamma 80b:3-7 alapján úgy gondolom itt továbbra is érvényes a fehér macskákra és bármilyen színű utódaikra vonatkozó tilalom.
[69] Shabbat 142b:20, Shabbat 143a:1, Beitzah 33a:7
[70] Berakhot 56b:18: A talmudi időkben a shunra és shinara egyaránt a macska babiloni megnevezései voltak. A *shinra* [561] és *shunra* [557] kifejezések ki is egészítik egymást. A két szó számértéke együtt a 1118-at adja, mely szám a zsidó hit lényegi kifejezésének számbeli értékével azonos: שְׁמַע יִשְׂרָאֵל יְהוָה אֱלֹהֵינוּ יְהוָה אֶחָד: [Halld Izráel: az Úr, a mi Istenünk, egy Úr!] – 5Móz 6:4
[71] Horayot 13a:23
[72] Az egyiptomiak a *macskák* természetének sajátos vonásai alapján képzelték el az általuk tisztelt ugyanazon állat alakját viselő istenek személyiségét is, de nem törekedtek – illetve nem jegyezték fel konkrét igényüket – a *macskaalakú* istenek bizonyos jellemvonásainak és szokásainak magukévá – emberivé – tételére. Ezen a ponton Egyiptomon belül még a névadás hagyományára – Malek 47. – lehetne hivatkozni, mely általános szokásrendszer kialakulásának egyik alapvető motivációja az azonos névvel ellátott személyek közötti hasonlóságok mágikus átruházása. Ilyenmódon az embereknek tulajdonított macska nevek Egyiptomban jelenthették az emberek macskákhoz hasonlatossá válni akarásának alapvető igényét.

Rabbi Yoḥanan said »Even if the Torah had not been given, we would nonetheless have learned modesty from the cat, which covers its excrement.«"[73]

3. 1. 2. Párducforma [74]

A politeista egyiptomi és a monoteista zsidó – illetve zsidókeresztény – *macskafelfogás* egy alapvető és fontos különbsége, hogy míg az ókori Egyiptom *macska* alakú istenei a nőiséggel párosultak (nőstény állati fej, antropomorf női test), a monoteista ábrahámi vallások patriarchális világképe azok jellemzőivel együtt a hím *macskákat* emelte be gondolkodásrendszerébe.[75] A Tanakhban a hímoroszlánt a אַרְיֵה, a nőstényoroszlánt a לָבִיא héber szavak jelölik.[76]

Az oroszlán szimbólum előfordulása a zsidó hagyományban rendkívül ellentmondásos. Ennek oka egyfelől a párducofmák jelleme kettősségének természetes tapasztalata, másfelől a héber bibliai hagyomány zsidóságának a Közel-Kelet más népeivel, ezzel együtt a nyelvi és a kulturális különbségekkel való érintkezéséből adódó fokozatos és folyamatos jelentésváltozás lehet. Kelenhegyi Andor *Az oroszlán az, ki nem fél közülünk? Az oroszlánszimbólum a bibliai, a rabbinikus és a patrisztikus exegetikai hagyományban* című tanulmányában erről világos, átlátható bevezetőt ír. Azonban a dolgozat egy további szakaszában, ahol az egyiptomi, asszír és mezopotámiai oroszlánszimbólum-használatnak a hébertől eltérő vonásait tárgyalja, kisebb elméleti hibát vét. Dolgozata első felének célja annak igazolása, hogy a héber gondolkodás az egyiptomiak erős, bátor, harcias uralkodót, illetve uralkodást szimbolizáló oroszlán képét egyfelől mintegy átemeli az ókori Egyiptom hús-vér emberekre alkalmazott képrendszeréből, másfelől túl is jut azon, sajátjává téve az említett szimbólumot. Állítását arra az észrevételére alapozza, hogy Egyiptommal szemben a judaizmusban az említett oroszlán szimbólum már nem csak a királyokra érvényes, hanem kiterjesztettetik a zsidóság egy Istenére is. Továbbá véleménye szerint a judaizmus újítólag lép fel azáltal is, hogy a transzcendens iránt annak alattvalói (a hívek) egyaránt érezhetnek kiszámíthatatlansága és félelmetes ereje okán félelmet, de ugyanakkor Egyiptom uralkodói szimbolisztikájával ellentétben szeretetet, bizalmat, védelmet is. Meglátásom szerint azonban a zsidóság ebben nem csak azért nem lép

[73] Eruvin 100b:29
[74] A következőkben felsorolt szöveghelyeken túl más vonatkozó szakaszok is (összesen kb.:150) előfordulnak a Tanakhban. Én itt most ezek közül csak néhányat idézek.
[75] Mindkét gondolkodásrendszerre igaz azonban, hogy általában ezeknek az állatoknak hím párjuk jelent meg akkor, ha uralkodókat, vagy népeket szimbolizáltak – mivel a világi vezetők férfiak voltak.
[76] Az אַרְיֵה kifejezés a kifejlett felnőtt hímoroszlánt jelöli. Emellett előfordul még az oroszlánkölyökre használt kétféle szó is: a אַרְיֵה גְּוּר és a כפיר. Hasonlóképp, a לָבִיא nőstény oroszlánt jelölő héber kifejezés a kifejlett nőstényoroszlánt jelöli.

fel újítólag, mert már Egyiptom is használta egyes isteneire kettősségeivel együtt a judaizmusban látott oroszlán- illetőleg macskaszimbólumot, hanem a védelem, az oltalmazó természet megjelenésében sem különbözik az egyiptomi oroszlánszimbólum-használat a zsidó vallási irodalomban olvasottaktól. A judaizmusban látható, egy Istenre alkalmazott komplex, de több helyen ellentmondásos szimbólumrendszer ugyanis tükröződni látszik az egyiptomi gondolkodásban, mégpedig részben a pusztító, oroszlán alakú Szakhmet, részben a védelmező macska alakú Básztet istennő személyében.[77] Jóllehet az egyiptomi politeizmus jellegéből kifolyólag egyik macskaalakú istennő sem volt főistenség, azaz nem illette őket az az egyszemélyű uralkodói jelző mint a judaizmus egy Istenét, de ők maguk is az emberi sorsok felett uralkodó erő, a transzcendens képében jelentek meg, illetve olykor az uralkodók segítői voltak, és tulajdonságaikban mutatnak párhuzamokat a monoteista judaizmus oroszlán képében megjelenő istenfelfogással.[78] A zsidó és egyiptomi oroszlán- illetőleg macskaszimbólumok ilyen párhuzamai pedig épp azoknak az antropológiai tapasztalatoknak a sorára vezethetőek vissza, melyekre dolgozata bevezetőjében maga a szerző is hivatkozik. Az említett vallások szimbólumhasználatának különbségei pedig egyértelműen adódnak eltérő jellegükből, természetes, hogy egy monoteizmus gondolkodási keretei nem egyeztethetőek össze maradéktalanul egy politeizmuséival. A legfontosabb különbség e tekintetben a két vallás között az, hogy míg a judaizmusban az oroszlán megmarad az emberi érzékek számára felfoghatatlan egy Isten puszta szimbólumának, az egyiptomi politeizmusban ez a szimbólum azonosul, összeolvad a transzcendenssel. Abban azonban egyetértek Kelenhegyi Andorral – amiről úgy vélem, hogy végsősoron ő maga is ezt szerette volna dolgozatával éreztetni – hogy a judaizmus oroszlánszimbólum-használatában az egyiptominál kiegyensúlyozottabban jelenik meg ennek az állatnak az ellentmondásos személyisége: a félelmetes erő és a szeretet között a mérleg nyelve itt középre látszik mutatni. A zsidóság egy Istenében tehát mintegy kézzel foghatóbb harmónia érezhető az oroszlán képében megjelenő transzcendens védelmező

[77] Mindkét egyiptomi istenség képe összetett. Szakhmet inkább félelmetes pusztító istennő, aki amennyiben a fáraókat kísérte hadjárataik során, védelmező jegyeket is mutatott. Básztet oltalmazó macskaistennő pedig amennyiben haragja az ellenszegülőket fenyegette, olykor vad, ártó istenségnek mutatkozott.

[78] Emellett fontos megjegyezni, hogy magukra a fáraókra is az egyiptomiak gyakran istenekként tekintettek, ami szintén logikai párhuzamot képez a zsidók egy Istene és a fáraók természetét jelölő oroszlán szimbólumok között, melyet dolgozatában Kelenhegyi Andor is érzékeltetett: „A mezopotámiai és az egyiptomi hagyományban a szimbólum két aspektusa (a fenyegető/támogató oroszlán és az alattvalói védelmét garantáló, hatalmas és erős oroszlán) egyáltalán nem állt ellentmondásban: az uralkodóra gyakran úgy tekintettek, mint aki maga is kiszámíthatatlan, vad és különösen veszélyes, olykor még saját alattvalóira is. […] S míg a legtöbb esetben Isten pusztító hatalma, dühe és kiszámíthatatlansága kapcsolja össze az oroszlán képzetével, néhány, de annál jelentősebb prófétai szöveg egészen másképpen, a védelem, az együttérzés, a szeretet jegyében értelmezi Isten oroszlán-mivoltát.” – XI. MOTK 104-106. (Az idézett szakasz a szerző önellentmondását igazolja, mert itt ő maga is utalást tesz az egyiptomi uralkodók és a zsidók Istenének jelleme közötti teljes logikai párhuzamra, holott a dolgozat más részében ezzel kapcsolatban a judaizmus újító erejét hangsúlyozza.)

ereje és kiszámíthatatlan félelmet keltő fellépése között, mint az egyiptomi macska alakú istenek természetében külön-külön.[79]

A Tanakh oroszlánképe azonban mivel nem csak kitüntetett vallási személyeket (1Móz 49,9), az ő bátorságukat (Dávid, Sámson, Dániel) és a transzcendenst (Ámós 3:8) szimbolizálja, hanem ezzel egyidejűleg ítélő eszköz (1Kir 13:26),[80] népek (4Móz 23:24; Jer. 50,17),[81] hitetlenek vagy gonoszok (Zsolt 7:2–3; 10:9; 22:14; 22:17) és hívők (Péld 28:1),[82] túlvilági képzelt lények (Ézs 6,2; Ez 1,10; Jel 4,8), illetve maga a Sátán képében is megjelenik (1Pét 5,8), még az itt vázoltoknál is összetettebb.[83]

A Talmud egyfelől megismétli a Tanakhban már látott képeket (Berakhot 3a:11 – Isten; Berakhot 53b:17 – ítélő eszköz; Pesachim 112a:8 – bátorság; Berakhot 60b-61a – isteni oltalom), másfelől átmenetet képez a bibliai zsidóság és a kereszténység oroszlán szimbólumhasználata között. Miként arra Kelenhegyi Andor is rávilágít, ez az átmenet abban

---

[79] Ez a harmónia a kereszténységben nem csak a szeretet és nemes uralkodói aspektus irányába, hanem a fizikaitól a szellemiig mozdul el, ellentétben az iszlámmal, ahol az Isten emberei oroszlán szimbolisztikájában mintegy visszatérés mutatkozik az egyiptomiak vad oroszlánképéhez. A judaizmus és a kereszténység oroszlán szimbólumhasználatának különbségeit kitűnően foglalja össze Kelenhegyi Andor: „Világos, hogy a keresztény hagyományban az egykor fizikai hatalomtól duzzadó oroszlán teljesen átalakult. Ereje most már szellemi hatalmában rejlik. De fontos az is, hogy az esetek döntő részében a keresztény hagyomány képviselői Krisztust azonosítják különböző bibliai elbeszélések oroszlánjaival. Márpedig Krisztus esetében, aki tevékenységét és igehirdetését egy erőszakmentes politikai elvre építette, a fizikai erő vagy a szilajság aligha jeleníthető meg. Az oroszlán természetének csak egyetlen aspektusa van, amelyet a kommentátorok Krisztus személyéhez tudnak kapcsolni: bátorsága, amelynek révén feláldozza magát a közösség érdekében. Ezzel azonban a keresztény hagyomány végleg szakít is az ószövetségi oroszlánképpel. Így lehet az egykor szilaj ragadozót összeegyeztetni Krisztus más, már az Újszövetségből ismert állati természetű epithetonjaival: a báránnyal vagy akár a galambbal.” – XI. MOTK 113.

[80] 1Kir 13:26.: „[…] Az Isten embere az, a ki engedetlen volt az Úr szájának; ezért adta az Úr őt az oroszlánnak, és az törte össze és ölte meg őt, az Úrnak beszéde szerint, a melyet szólott volt néki.” Vö. 58. lábjegyzetben említett egyiptomi mítosz, mely szerint Ré azért ruházta fel Szakhmetet a megállíthatatlan pusztító erő hatalmával, hogy megbüntethesse a vele szembe szegülőket.

[81] 4Móz 23:24.: „Ímé e nép [értsd: Izrael] felkél mint nőstény oroszlán (כְּלָבִיא הָקוּם וּכְאַרְיֵה יִתְנַשָּׂא), és feltámad mint hím oroszlán (יִתְנַשָּׂא וְכַאֲרִי); nem nyugszik, míg prédát nem eszik, és elejtettek vérét nem issza.” A 76. lábjegyzet általánosításával szemben ez a kép a nőstény és hím oroszlán alakját is a kiválasztott nép szimbólumává teszi. Vö. 1Móz 49:8-12 és Jeruzsálem szimbóluma (hímoroszlán; erről a zsidó művészetet tárgyaló fejezetben részletesebben). A Tóra egyes szakaszai eltérő képhasználatának oka ebben az esetben nem egyértelmű, az azonban a judaizmus patriarchális gondolkodásmódjából eredően igen, hogy miért a hímoroszlán gyökeresedett meg mégis a judaista szimbolisztikában és vált egy személy, egy nép illetve Istene esszenciális szimbólumává.

[82] Péld 28:1.: „„Minden istentelen fut, ha senki nem üldözi is; az igazak pedig, mint az ifjú oroszlán, bátrak.” Mint ahogy ez a szöveghely is mutatja, a bátorság több az ellenséggel, fájdalommal és halállal szembeni félelmet nem ismerő fellépésnél. A bátorság egy komplex fogalom, mely a félelemérzet hiányának állandó jelentéshordozója. Ebből a jellegéből eredően pedig az isteni ítélet előtti merész kiállást is jelentheti, és mint ilyen, az igazhit szinonimájává válhat. A bátorság és igazhit fogalmak itt vázolt logikai kapcsolata mellett azonban általánosságban e fogalom épp a félelem érzet hiányának állandó jelentéshordozójaként – és az előbbi fogalmi párhuzammal szöges ellentétben – jelenthetné az Isten elrettentő ítélete iránt érzett közömbösséget is, mint a bűnös tettek következményének félelme nélküli cselekedetek sorát (ergo az Isten által kijelölt útról való bátor tudatos letérést). Az oroszlán bár megjelenik a Tanakhban Isten és népe ellenségeként is (pl. „Ímé rád török, azt mondja a Seregek Ura, és füstté égetem szekereit. Oroszlán-kölykeidet kard emészti meg, és kiirtom e földről zsákmányodat, és nem hallatszik többé követeidnek szava.” [Náh 2:13]), de nem találtam olyan vonatkozó szöveghelyet, ahol az oroszlánt ilyen formában kísérte volna a bátorság fogalma.

[83] Kiss G. 21.

rejlik, hogy a rabbinikus irodalom válaszreakcióba lép a keresztény felfogásban új jelentésben megjelenő oroszlánszimbólummal.[84]

3. 2. Művészet

3. 2. 1. Macskaforma

A judaizmusban sem a házi-, sem a vadmacska nem volt soha olyan fontos vallási szimbólum, mint az oroszlán vagy a leopárd. Ezért ábrázolásuk a művészetekben is jóval elenyészőbb, mi több, az elmúlt századokig aligha maradt fenn vonatkozó művészeti emlék. Az, hogy hosszú évszázadok múltán napjainkban már léteznek macskákat ábrázoló alkotások zsidó művészek kezei nyomán, úgy vélem, két alapvető okra vezethető vissza. Egyfelől a mind fokozottabb globalizáció nyomán a zsidóság olyan új kultúrákkal érintkezett, melyek vele szemben nagyobb figyelmet szenteltek ezeknek az állatoknak, és ezeket a gondolati elemeket befogadta. Másfelől meglátásom szerint, miként a kereszténységre és az iszlámra is, ámbár eltérő mértékben, mégis a judaizmusra is hatással van az a fajta szekularizációs folyamat, mely megkönnyíti, gyorsítja a különböző kultúrák elemeinek vallások közötti vándorlását, melynek során az eredetileg vallási közegben megjelenő szakrális szimbólumok is mindinkább elveszítik eredeti rendeltetésüket, és maguk is világiakká válnak, esetleg eredeti szimbólumértéküknek megfelelő jelentésben kelnek új életre egy új vallásban, vagy átértékelődve az új vallás gondolkodási keretei között új jelentést kapnak.[85] Az ilyen típusú

[84] Ennek Kelenhegyi Andor részletes és világos elemzését és magyarázatát adja tanulmánya konklúziójában. XI. MOTK 114.: „Egyrészt feltehető, hogy a keresztény hagyomány folyamatos törekvése arra, hogy az oroszlánszimbólum Krisztus-jelképpé váljon, lassan elvezetett egy rabbinikus válaszreakcióhoz, amely elutasította a szellemi oroszlán egykor olyannyira népszerű koncepcióját. […] A VII. századra, az iszlám kalifátus megalapításával aztán új nagyhatalom bontakozott ki a régióban, és a zsidó közösségek ismét átélhették, milyen érzés a hatalmi struktúra alján, alávetett közösségként létezni. Ezek a kumulatív tapasztalatok talán elvezettek oda, hogy a pusztító királyi hatalom ősöreg modelljét, az oroszlánt ismét ószövetségi értelmében kezdjék használni."

[85] Ezért mivel a macska mint szimbólum más vallásokkal szemben – melyekben a macskák valamelyest meghatározóbb jelképekként jelennek meg – nem képezte a judaista vallási gondolkodás szerves részét, a zsidó vallás vizsgálata során gyakrabban és alaposabb indokkal merül fel annak kétsége is, hogy a macskákat megjelenítő képekben vagy szövegben egyáltalán bármiféle vallási indíttatást vagy vallási eredetet kellene keresni. Ezt igazolja többek között Art Spiegelman *A teljes Maus* című alkotása is. A történet a holokausztot a képregény műfajában ábrázolta. Mondanivalóját egy macska-egér metaforára építette. Úgy gondolom, sem a nácik macskákként, sem a zsidók egerekként történő reprezentációja nem a judaizmus macskákról vagy rágcsálókról való vélekedését hivatott kifejezni. Ha ez így volna, a történetnek létezhetne egy épp úgy a zsidóság ellen mint mellettük szóló interpretációja is. Vö. A jelen dolgozat judaizmus szent szövegeit tárgyaló fejezete. A Tanakh egyetlen, vadmacskára tett utalásában ezek az állatok Isten küldötteiként, az Ő Igazsága és Népe védelmezőiként jelennek meg (Ézs 34:14). A Talmud tartalmaz olyan szakaszokat, melyekben a házimacskák az ember – főként annak rágcsálókkal szembeni küzdelmében – hasznos társaiként tűnnek fel (Pesachim 112b:10, Shabbat 142b:20, Shabbat 143a:1, Beitzah 33a:7, Eruvin 100b:29.). Így ebben az interpretációban a szöveg egy nácizmust pártoló írásként mutatkozna meg. Ha azonban összevetnénk a náci árja elmélet fehéreket és feketéket megkülönböztető aspektusait a Talmud azon szakaszaival, melyek a fehér macskákat és azok utódait színüktől függetlenül veszélyesnek tekintik, a történet új jelentésréteget kaphatna (Bava Kamma 80b:3 és Bava Kamma 80b: 6-7). Bár a szöveg szimbolisztikája mögötti vallási motiváció keresése további jelentésárnyalatokat

zsidó művészeti emlékek legjelesebbei Marc Chagall macskákat ábrázoló alkotásai, ahol visszaköszönnek az egyiptomi művészet ábrázolási hagyományai és szimbólumai. A zsidó vallási szövegekből szinte teljes mértékben hiányzik a macskák és a nőiség, illetve termékenység, szexualitás kapcsolata. Ezzel szemben Chagall képeinek legtöbbje az egyiptomi ábrázolási hagyománynak megfelelően újra a nőiség, a szexualitás, az anyaiság kontextusába helyezte ezeket az állatokat (*Couple,* 1911; *Man with a cat and a woman with a child*). A legerősebb párhuzamot Egyiptommal a *The Cat transformed into a Woman,* 1928-31 között készült képén látom, ahol a félig ember-félig macska figura az egyiptomi macska alakú istenek ábrázolási hagyományának megfelelően a vörös színszimbolikájával is párosul.[86] Ámbár jóllehet alakjai mutatnak hasonlóságokat az egyiptomi művészetben látottakkal, mégsem egyértelműen feltételezhető, hogy közvetlenül vagy tudatosan kölcsönözte volna Egyiptomtól ezt a formavilágot.

Hasonlóan sok kérdést hagy maga után Joann Sfar *A Rabbi macskája* című nagysikerű képregénye, mely azonban több szálon is kapcsolódik a judaizmus macskafelfogásához. A történet vezérfonala a főszereplő, egy ateista macska köré szerveződött cselekményszál, aki a történet végén, hogy visszajuthasson tőle eltiltott zsidó gazdájához (a rabbi lánya), atyai kérésre megpróbál azonosulni a tőle idegen zsidó vallási gondolkodással, megpróbál zsidóvá válni. Ezen a ponton a képregény kutatómunkám egy lényegi kérdését érinti: Hogyan vélekednek az egyes vallások az állatok transzcendensbe vetett hitének lehetőségeiről? Az ábrahámi vallások azon jellegéből fakadóan, hogy az embert a teremtés csúcsának tekintik, gondolkodásrendszerükben eleve benne foglaltatik az ember állatokkal szembeni szellemi, testi és lelki magasabbrendűségének képzete is. A teremtés rendjét szem előtt tartva ezért a hit adományát (így a megváltást illetve a kárhozatot is) eredően csak az embernek tulajdonítják. Ezzel összefüggésben mind az ábrahámi vallások szent szövegeiben és vallási hagyományában, mind művészetükben az állatok kizárólag akkor jelenhetnek meg hívőkként – azaz olyan eszes és lelkes lényekként, akikben benne rejlik a transzcendensbe vetett hit (illetve legalább ennek potenciálja [mivel e vallások felfogása szerint ez a potenciál minden embernek eleve megadatott, szemben az állatokkal]) – ha az embert szimbolizálják. Ilyenkor az állatokat emberi tulajdonságokkal – a transzcendensbe vetett hittel (vagy ennek potenciáljával) is (melynek minősége az állat által szimbolizált emberi jellem minőségétől

kölcsönözhetne a műnek, véleményem szerint mégsem célszerű ezen a vonalon elindulni, hiszen – az imént hivatkozott tanakhi és talmudi szakaszok párhuzama miatt – az könnyen jelenthetné egyben a zsidóság e alkotás általi diszkriminációját is. Márpedig a szöveg jellegéből és kontextusából eredően vélhetően itt a legkevésbé sem érdemes a zsidók elleni tudatos gyűlöletbeszédet keresni.

[86] 11. melléklet: *The Cat transformed into a Woman*

függ) – ruházzák fel. Szemben a szent szövegekkel és vallási hagyománnyal (ahol az oroszlán a hit, az Isten és népe szimbóluma is lehet), illetve e vallási szövegek illusztrációival a zsidókeresztény és iszlám művészetben egyaránt a macskák, amikor emberi jellemeket szimbolizálnak – mivel általában ezt az embertípust és ezt az erkölcsi minőséget hivatottak tükrözni – konzekvensen hitetlenekként, rossz hívekként, álszentekként jelennek meg.

3. 2. 2. Párducforma

Hogy milyen fontos etnikai és vallási szimbóluma az oroszlán a judaizmusnak, az már abból is látható, ahogyan és amennyiszer ez az állat a Tanakhban megjelenik. Ahhoz, hogy érthetővé váljon az oroszlán szimbolikus jelentősége és judaizmusban betöltött szerepe, szeretném itt az 1Móz 49:8-12 szöveghelyet részletesebben bemutatni. Halála előtt Jákob az ő áldásait jövendöli fiainak. Júdához a következő szavakat intézi:

> Júda! téged magasztalnak atyádfiai, kezed ellenségeidnek nyakán lesz s meghajolnak előtted atyáidnak fiai. Oroszlánkölyök Júda; zsákmányt ejtvén, felmentél, fiam! Lehevert, lenyúgodott, mint a hím oroszlán, és mint nőstény oroszlán, ki veri őt fel? Nem múlik el Júdától a fejedelmi bot, sem a vezéri pálcza térdei közűl, míg eljő Siló, és a népek néki engednek. Szőlőtőhöz köti szamarát, és nemes venyigéhez vemhét, ruháját borban mossa, felöltőjét a szőlő vérében. Bortól veresek szemei, tejtől fehérek fogai.[87]

Ezzel Júda törzse Isten akaratából kiválasztottá, hatalom birtokosává vált. Izrael fővárosának, Jeruzsálemnek ma is hivatalos szimbóluma az oroszlán.[88] A hátsó lábain álló állatalak Júda oroszlánját szimbolizálja és a Júda törzs béliek elsöprő erejét fejezi ki.[89] A címeren látható hátsó lábain álló hímoroszlán a judaizmus szakrális terein és eszközein is megismétlődik. Mint ilyen, számtalan tóratartót, sírkövet és menórát díszít.[90] Ezeken az ikonográfiai hagyományoknak megfelelően általában két ágaskodó oroszlán látható, akik a mózesi kőtáblákat tartják, illetve a kőtáblák feletti másik fontos zsidó szimbólumot, a Tóra koronáját emelik a magasba.

---

[87] 1Móz 49:8-12

[88] 12. melléklet: *Jeruzsálem szimbóluma*

[89] A zsidó művészet vizuális reprezentációjában a nagymacskák méltóságteljes, nyugodt, de mégis meggyőző, erős természetet tükröznek, és viszonylag ritkán mutatkoznak meg elvadult, veszélyes, támadásra kész testhelyzetben. Ennek lehetséges oka az, hogy kezdetben vizualizációjuk elsősorban szakrális közegben jelent meg, ahol a főbb vallási szövegekből a jövendölt békét és/ vagy Isten hívő népét idéző gondolatokat illusztrálták, mely nem egyeztethető össze idomíthatatlan vadállattal. Ugyanakkor a szakrális közegen kívül, a Tanakh egyéb vonatkozó szöveghelyeit (például ahol a gonoszokat elnyelő félelmetes Isten jelenik meg oroszlán képében), vagy egyszerűen a valláson túli mindennapi tapasztalatot illusztrálandó – ahol vadság látható – létezett és létezik az oroszlánok vadságának judaista vizuális reprezentációja is. Ezutóbbi ábrázolásmód azonban a zsidó, vallási szövegektől független, kötetlen irodalomra az ábrázoló művészetekkel szemben – gyakrabban jellemző.

[90] 13. (*Tóra tartó*), 14. (*Sírkő*), és 15. (*Menóra*) melléklet. Az ábrázolási hagyomány elterjedésének pontos idejéről nem találtam hiteles adatot.

A zsidó vizuális és irodalmi művészet különbségeit jól szemlélteti *A fűszál* című mese. A történet főszereplője, a córdobai Eliezer Gordian egyszer a fa alatt ülve meghallja, hogy egy holló a gyermekét szidja. „Láttál már olyan oroszlánt, sast, tigrist, elefántot, párducot, aki önként szóba ereszkedett velük [ember]?”[91] Az öreg holló azzal folytatta, hogy vannak az emberek közé való állatok, és vannak, amelyek nem ilyenek. „Az elkorcsosodott macska, aki úgy viszonylik az oroszlánhoz, mint szemétdomb a bércekhez.”[92] A holló ezután megölte fiókáját, majd megbánva tettét, feltámasztotta egy fűszál segítségével. Ezt követően Gordian is elhatározta, hogy megpróbál fűszállal halottakat feltámasztani, de miután feltámasztott egy oroszlánt, az életére tört. „Támasztottál volna fel elsőnek kutyákat, vagy macskákat, szóval jámborabb állatot.”[93] A mesében ember-állatvilág, ember-*macska,* és *macska*-állatvilág viszonyrendszerek tükröződnek, ahol a macska más állatok interpretációjában az oroszlánnál alacsonyabb rendű korcsként jelenik meg, aki önként állt az ember oldalára, míg az oroszlán kétszínű hálátlan vadként tűnik fel.

A rabbi és az oroszlán című történet a nagymacskák és a judaista művészet találkozásának egy új, az eddigiektől különböző példája. Egy jeruzsálemi rabbi Egyiptomba ment adományt gyűjteni. Az út hosszú volt és kérte a kocsist, hogy sábátkor álljanak meg. Ő ezt semmibe vette, ezért a rabbi leszállt a sivatagban, hogy egyedül ünnepeljen. Váratlanul egy oroszlán jelent meg mellette, aki végig ott maradt vele és lefeküdt hozzá, amíg ünnepelt. Sábát végén felült az oroszlán hátára, és utolérték a karaván, melynek kocsisa ezután bocsánatot kért a rabbitól.[94] A történet tanúsága szerint, az Isten által küldött oroszlánban a zsidó ebmertelen útitársainál együttérzőbb – emberibb – társra talált a nagymacska személyében. Az állat ezért itt erkölcsi mintaként jelenik meg.

[91] Goda 10.
[92] Uo.
[93] Goda 26.: Az e mese által közvetített oroszlánképnek látszólag ellent mond *A szamár, a kakas és a gyertya* című történet (In Bajzáth M. 153-154.), ahol a – továbbra is vad és félelmetes – oroszlán immár az ember Isten által küldött megmentőjeként jelenik meg. Azonban ez a szöveg szinte teljes egészében átvett egy talmudi szakaszt (Berakhot 60b:13.) így véleményem szerint nem értékelhető ugyanazon alapelvek vagy szempontok szerint mint a vallási szövegektől független(ebb) történetek.
[94] Vö. Az oroszlánszelídítő. (In Mindel, N. 88-92.)

4. A *macska* a kereszténységben[95]

4. 1. Szent szövegek és hagyomány

4. 1. 1. Macskaforma[96]

A kereszténység az uralkodók politikai érdekektől sem mentes középkori európai terjedése folytán fellépett a nem keresztény közösségekkel szemben. Ennek leghatékonyabb eszköze az volt, ha az egyetemes egyház ezeket a vallási irányzatokat megalapozott érvekre hivatkozottan (pl. pogány istenek, ördög tisztelete) eretneknek ítélte majd az Igazság nevében üldözte. Mivel a macskák régóta szorosan kapcsolódtak a pogányság – általában női – istenalakjaihoz és a különböző ördögképzetekhez, e vallási csoportok üldözése egyben a macskák üldözését is jelentette. Mi több, sokszor épp a macskák pogány kultuszokban való megjelenésével igazolták az eretnek tevékenységeket. A valdenseket, a katarokat és a templomosokat is egyaránt azzal vádolták, hogy fekete macska formájában imádják az ördögöt.[97] Az egyház részéről ebben az irányban tett leghíresebb lépés a Vox in Rama című pápai bulla kiadása volt 1233-ban. Ebben IX. Gergely pápa elítélte a németországi sátánista gyülekezeteket és figyelmeztetett arra, hogy a sátán fekete macska, lúd, varangyos béka vagy vézna, sápadt ember formájában megjelenhet a sátánisták körében. A bulla továbbá részletesen bemutatta a közösségek beavatási szertartásait, ahol egy fekete macska tisztelete során a közösség tagjainak hátulról kellett megcsókolnia a macskát.[98]

---

[95] A kereszténység macskafelfogásának elemzésekor a Biblia volt a fő szöveges forrásom. A forrásként használt Biblia könyvészeti adatai: Károli Gáspár. Budapest: Magyar Biblia Társulat, 1998. Az Ószövetségnek kizárólag a kereszténység kontextusában releváns szakaszait elemzem. Az Újszövetségben a nagymacskákkal szemben a háziasított vagy kistestű vadmacskára nincs utalás.

[96] A macskák és a kereszténység témakör tárgyalása esetében egyfelől azért idézem főként a közép- és újkor forrásait, mert sem az az előtti, sem az ezt az időszakot követő korszakok forrásanyaga nem szemlélteti ilyen jól a macskákat eredetileg mellőző kereszténységben, annak szimbólumrendszerében és a vallási gondolkodásban a különböző kultúrákkal való érintkezés, illetve a kereszténység ezekre adott válaszreakciója következtében végbement változásokat. Másfelől azért ezt a korszakot választottam elemzésem tárgyául, mert általa könnyebben rávilágíthatok a dolgozatom tárgyát képező további vallások és a kereszténység szimbólumrendszerének párhuzamaira, esetleg kapcsolataira.

[97] (1) A valdensek középkori pápaellenes vallásfelekezetét 1170 körül Peter Waldo alapította. A közösség hirdette, hogy az egyén közvetlenül kommunikálhat Istennel. Ez a tanítás szükségtelenné tette az Isten és ember között közvetítő szerepet betöltő papi intézményrendszert, amiért az egyház azonnal kiközösítette Waldot, és eretneknek nyilvánította a valdenseket. (2) Az egyháztagadóknak tekintett katarok a bogumilok tanait valló aszketikus vallási közösség volt a középkori Franciaországban. Alain de Lille (1128-1202) francia teológus egy további érvet is felsorolt a katarok ellen, miszerint nevük a latin *cattus* [macska] szóból ered. (Felvetése alaptalan és hibás volt, mert a közösség neve a görög *katharoi* [jámborak] kifejezésre vezethető vissza.) Az egyház annyira veszélyesnek tekintette őket, hogy II. Ince pápa albigens keresztes hadjáratot indított ellenük. (3) A templomosok a keresztes hadjáratok idejében Jeruzsálemben született fegyveres lovagrend volt. Úgy tartották róluk, hogy szertartásaik során egy fekete macska jelent meg előttük és azt imádták. A domonkosok ezért a fekete macskát a Sátán megtestesítőjének nyilvánították. – Vocelle 37-38.

[98] https://mult-kor.hu/allattartasi-tanacsok-a-kzepkorbol-avagy-hogyan-neveld-kedvencedet-20200830 : A linkhez tartozó weboldal által felsorolt források tanúsága szerint mindezen cselekményekkel szemben, illetve ezekkel párhuzamosan a macskák – főként a felsőbb polgári és arisztokratikus körökben – mindinkább a

A macskák sem magukban a pogány közösségekben, sem az őket üldöző és terjeszkedő egyház előtt nem voltak biztonságban. Középkori és újkori történetük legsötétebb időszaka kétségtelenül a *Taigheirm* volt, melyet utoljára a 17. században Mull szigetén gyakoroltak. A *Taigheirm* a gonosz szellemek megidézésének az az eseménye volt, melynek során az Ördög fekete macskák brutális feláldozását követelte, és cserébe két kívánság teljesítését ajánlotta. A rítus keretein belül a még élő macskákat nyársra szúrták majd elevenen megsütötték.[99] És bár az egyház üldözte az ilyen rítusokat gyakorló pogány vallási közösségeket, a kereszténység gyorsabb és hatékonyabb terjesztése érdekében, hogy a hagyományos monoteizmust vonzóbbá tegyék, abba számos – szintén állatáldozattal járó – pogány szokást emeltek át. Ilyen volt például a *Samhain*, egy ősi kelta ünnep, mely az évszakok váltakozását a születés és halál asszociációival társította és a gonosz szellemek ártó szándékainak elkerülése érdekében állatáldozatokat követelt.[100] A *Taigheirmhez* hasonlóan az ilyen pogány ünnepek keretében tudatos, a legváltozatosabb formában megjelenő – általában fekete – macska mészárlások kaptak helyet (máglyán égetés, toronyból kidobás). Ezeket később több világi rendelet is betiltotta. Az egyik legkorábbi ilyen intézkedés Hywe Dda walesi uralkodó (942-948) állatvédelmi törvényeket magába foglaló kodifikált jogrendszere volt. Ebben megtiltotta a macskák megölését, a gyilkosokat pedig szigorú pénzbírságra kötelezte.[101]

A kereszténység macskákkal szemben tanúsított negatív viszonyára azonban sem a Bibliában sem a vallási gondolkodásba be nem került apokrif iratokban nincs parancs, utalás. Ellenben a keresztény hagyományban megjelenik a macskák iránti szeretet, illetve a szeretetükre való felhívás. A cirmos macskák meghatározó ismertetőjegye a homlokukon látható „M" motívum, melynek eredetét egy Jézus születése körüli eseményeket tárgyaló legenda a következőképpen magyarázza: Jézus születése után, amikor Mária nem tudta megnyugtatni zokogó gyermekét, egy kóbormacska tért be a jászolba. Az állat a kis Jézushoz bújt, megvigasztalta. Hálából Mária megsimogatta a macska fejét és áldásával egy „M" jelet

---

háztartások szeretett állataivá váltak. Olyannyira, hogy Egyiptomhoz hasonlóan eltemették őket és fohászkodtak lelkük túlvilági üdvéért. A forrás tanúsága szerint ezt maguk az egyházi elöljárók nem nézték jószemmel, de a macskákkal szemben – vélhetőleg annak tisztasága miatt – mégis engedékenyebbnek bizonyultak.

[99] Vocelle 46.: Vö. Anglia és Párizs „A macskákkal szembeni szervezett kegyetlenkedés egy formája tovább élt a protestáns Angliában is, ahol I. Erzsébet királynő 1559-es koronázásán körülbelül egy tucat élő macskát helyeztek a pápa alakját formázó szalmabábuba, amelyet ezután felgyújtottak. Ugyanez megtörtént a koronázás évfordulójában 1677-ben is. Ennél jóval rendszeresebb volt a macskaégetés Franciaországban – Párizsban minden évben Szent Iván éjszakáján szokás volt egy kosárnyi macskát a tűzbe vetni. 1648-ban a mindössze tízéves XIV. Lajos király maga gyújtotta meg a máglyát, és táncolt örömében, ahogy a kosarat a tűzbe engedték." – https://mult-kor.hu/miert-buzditott-az-egyhaz-a-macskak-irtasara-a-kzepkorban-20190403?pIdx=2

[100] Ennek az ünnepnek egyes elemei ma a Halloween szokásrendszerében hagyományozódtak tovább.

[101] Vocelle 30.: Vö. Angol I. Henrik (1068-1135) állatvédelmi rendeletei és IV. Henrik 1604-es, kimondottan a macskák megölésére vonatkozó tilalma. (Vocelle 37.)

hagyott rajta. A kereszténység vélt vagy valós macskaszeretetének egy másik forráshelye a tizenkettek apokrif evangéliuma. Egy elbeszélés szerint Jézus egyszer egy falun sétált keresztül, ahol észrevett egy csapat fiút, akik egy macskát kínoztak. Felszólította őket, hogy ezzel hagyjanak fel, de miután nem hallgattak rá, ostorral űzte őket el onnan.[102] Egy másik feljegyzés szerint egyszer Jézus egy faluban magához vett, etetett, itatott és gondozott egy kismacskát, aki éhségében és szomjúságában sírt fel hozzá.[103] A kereszténység és a macskák kapcsolatának tárgyalásakor Jézus és Mária mellett továbbá még egy női szentet, Nivelles-i Szent Gertrúdot is fontos megemlíteni. A 7. században a macskák védőszentjeként is ismert bencés szerzetesnő a macskák iránti jóindulatáról vált ismertté. Erre utal az is, hogy a középkori Gertrúd ikonográfiának megfelelően a korabeli ábrázolásokon rágcsálók láthatóak a lába körül. Nevéhez köthető az első középkori macska menhely létrehozása, ami az általa alapított kolostor kertjében kapott helyet. Egy hiedelem szerint minden évben február 5-én eljön macska alakjában, hogy bosszút álljon azokon, akik feldühítették.[104]

4. 1. 2. Párducforma

Ahogyan Egyiptomra és a judaizmusra, úgy a kereszténységre is igaz, hogy bár több nagymacska is megjelenik a szent szövegekben és a vallási hagyományban, ezek közül legfontosabb az oroszlán.[105] Korábban a judaizmust tárgyaló fejezetben már utalást tettem arra a jelenségre, hogy Egyiptomhoz és a zsidó valláshoz mérten a kereszténységben egy szelídebb oroszlánszimbólum figyelhető meg. Ennek legkézenfekvőbb magyarázata az, amelyre már Kelenhegyi Andor is felhívja tanulmányában a figyelmet, hogy a szeretetparancsot hirdető kereszténység teológiai koncepciója nem fért volna össze egy vad, félelmetes oroszlánképpel.[106] Jóllehet az Újszövetség Istenképével együtt az oroszlán szimbóluma is megváltozott, de mégis megmaradt oroszlánnak. Ezt az állat összetett jelleme tette lehetővé, miután természetét nem csak a vad, félelmetes erő, hanem a bátorság is jellemzi, mely a kereszténységben elvont fogalommá finomulása révén a keresztény tanokkal maradéktalanul összeegyeztethető szimbólummá vált: a emberré lett, megtestesült Isten bátorsága megváltó önfeláldozásban mutatkozik meg.[107] Ennek alapján, illetve az

[102] Ouseley és Udny 38-39.
[103] Uo. 56-57.
[104] Vocelle 27.: Vö. Ézs 34:24: Ószövetség vadmacska képe, melyben az állat (alakját öltött szent) védelmező ereje révén, a jók védelmében a gonoszokra sújtott csapásként jelenik meg.
[105] Ennek egyik lehetséges magyarázata az az alapvető tapasztalaton alapuló megfigyelés, hogy a ragadozó, veszélyes, vadonélő nagymacskák közül csak az oroszlán él falkában. Ebből a sajátos jellemvonásából eredően fajtársaival szemben könnyebben válhatott az uralkodói (emberi és isteni) hatalom szimbólumává.
[106] XI. MOTK 114.
[107] XI. MOTK 113.

Ótestamentumi igehelyekből az Újtestamentumban egyenesen következő hermeneutikai összefüggések nyomán az oroszlán tökéletes szimbólumává vált Jézusnak. A Jákob áldásából és Bileám jövendöléséből kelt szimbólumot[108] a Jelenések könyve terjeszti ki Jézusra: „És egy a Vének közül monda nékem »Ne sírj: ímé győzött a Júda nemzettségéből való oroszlán, Dávid gyökere, hogy felnyissa a könyvet és felbontsa annak hét pecsétét.«"[109] E igehelyek alapján az oroszlán képe azért összeegyeztethető Jézus személyével, aki más helyütt a békét jelképező galamb, illetve bárány képében tűnik fel, mert ő az egyetlen, akire a Júda áldásában és Bileám jövendölésében olvasható kép egyaránt igaz, ő az egyetlen oroszlán, aki meghal (lenyugszik), mielőtt feltámadna (felkel).[110]

Emellett természetesen az Újtestamentum tovább örökíti az ószövetségi oroszlán szimbólum más, további olyan aspektusait is, melyek az itt vázoltakkal ellentétes értelemben vagy minőségben állnak, így például az oroszlán megjelenik Isten ítélőeszköze és a bűn képében egyaránt. A bűnnek azonban itt létezik egy másik, de jelentésében valamelyest eltérő nagymacska képe is, mégpedig a párduc/leopárd alakjában. A főbb bűnök közül elsősorban a paráznaság szimbólumértékét tulajdonítják neki.[111] A bűn egyik alapvető szimbólumaként egy bibliai szöveghelyen az emberrel született bűnös hajlam elleni örök, elkeseredett harcot, és a bűnök megvallásának, illetve a jó útra térés lehetőségének bizonyosságát példázza: „Elváltoztathatja-é bőrét a szerecsen, és a párducz az ő foltosságát? Úgy ti is cselekedhettek jót, a kik megszoktátok a gonoszt."[112] Annak magyarázata, hogy ezen a szöveghelyen épp a párduc szimbolizálja a bűn lemosásának, és a bűn megszokása után a jócselekedetek gyarapításának nehézségeit, nem pusztán a párduc bundája foltosságára vezethető vissza, de szorosan összefügg a párduc és a paráznaság fogalmak fentebb leírt kapcsolatával is. Akár csak a párduc bundájának mintázata, a paráznaság és általában a bűnre hajlamos állapot, az ember velejáró, örök, megmásíthatatlan „foltja". De miután a paráznaság a Bibliában gyakran az Isten iránti engedetlenség, az Úr megcsalása metaforájaként jelenik meg, újabb jelentésréteg társul a fogalomhoz: az ember folyton újra ismétlődő, örök bűnbeesése.[113]

[108] Jákob áldása: 1Móz 49:9 („Oroszlánkölyök Júda; zsákmányt ejtvén, felmentél, fiam! Lehevert, lenyúgodott, mint a hím oroszlán, és mint nőstény oroszlán; ki veri őt fel?") és Bileám jövendölése: 4Móz 23:24 („Ímé e nép felkél mint nőstény oroszlán, és feltámad mint hím oroszlán; nem nyugszik, míg prédát nem eszik, és elejtettek vérét nem iszsza.")
[109] Jel 5:5
[110] XI. MOTK 112.
[111] Vígh 255-258.
[112] Jer 13: 23
[113] A macskafélék és a nőiség és/ vagy paráznaság, szexualitás képével a kereszténység egyértelmű párhuzamot mutat Egyiptommal.

4. 2. Művészet

4. 2. 1. Macskaforma

A közép- és újkori keresztény művészet macskákat idéző példáit jól látható változás jellemzi. A középkori keresztény művészetben a macskák ragadozó, démonikus, állati jelleme kap nagyobb hangsúlyt, míg az újkor művészeti korstílusaiban ez az ábrázolásmód, az emberek melletti békés háziállatként való megjelenésén keresztül fokozatosan átértékelődik a ravaszság, a kétszínűség, a bűn, a nőiség és a paráznaság szimbolikus kifejezőeszközévé.[114] Ennek oka feltehetően a történelmi viszonyok változásában, az idegen kultúrák hatásában, illetve annak felismerésében keresendő, hogy a macskák jelleme mind láthatóbb lehetőséget jelentett a keresztény történetek, személyek, jellemek szimbolizálására. Így történhetett meg az, hogy a középkor aktív, fizikai vadászatot megjelenítő alkotásaitól 17. századra a macskák már megjelentek Éva nőiségének, Jézus szenvedéseinek és Júdás árulásának szellemibb képében is.

A macska keresztény vizuális művészi környezetben való megjelenésének egyik legkorábbi példája a *Lindisfarne*- evangélium margója.[115] Az ábrázolás egyedisége, hogy a macska kitekeredett, a lap jobb szélét keretező testét felnyitva jelenítették meg, hogy így láthatóvá váljon elfogyasztott zsákmánya (nyolc madár, melyek egyikének kék lába a macska szintén kék mellsőlábában végződik), utalva az állat ragadozó természetére.

A középkori bestiáriumokban a macskákat általában rágcsálók vadászata közben ábrázolták, ahol a hangsúlyt szintén a macska ragadozó készségeinek kifejezésére helyezték. Az *Aberdeen* bestiárium részletesen mutatja be azt, hogy hogyan eredeztethető a macska megnevezése ragadozó természetéből. Az ezt tárgyaló szövegrészhez ugyanazon az oldalon látványos ábrázolás is társul.[116]

> *[…] Of the cat: The cat is called musio, mouse-catcher, because it is the enemy of mice. It is commonly called catus, cat, from captura, the act of catching. Others say it gets the name from capto, because it catches mice with its sharp eyes. For it has such piercing sight that it overcomes*

[114] Néhányan az olykor emberi arcot viselő macskák démonikus középkori ábrázolásmódja mögötti oknak a korabeli művészek képzőművészeti technikákban való járatlanságát teszik meg. Ezzel szemben úgy gondolom, ezek az ábrázolástípusok sokkal inkább azzal a szellemi közeggel magyarázhatóak, amelyben születtek. Az egyház végsősoron nem közvetlenül a macskákat üldözte, és nem önmagukban tekintette őket ördögieknek, hanem azokon a pogány, az ördögöt macska képében tisztelő közösségek tevékenysége nyomán, akikkel ezeket az állatokat kapcsolatba tudta hozni. Miután a macskákat illetve azok üldözését szorosan egy-egy személy vagy vallási csoporthoz, illetve az ördög imádata rituális tevékenységhez kötötték, nem véletlen, hogy az ábrázolásokon épp ezek az emberarcú, démonikus macskák jelennek meg. (16. melléklet: *Macska középkori ábrázolása*)

[115] 17. melléklet: *Lindisfarne*- evangélium

[116] 18. melléklet: *Aberdeen* bestirárium

the dark of night with the gleam of light from its eyes. As a result, the Greek word catus means sharp, or cunning. […][117]

A macska keresztény kontextusban szépirodalmi alkotásban feltehetően először Pierre de St. Cloud *Le Roman de Renart* című meséjében jelent meg, Tibertként.[118] A mesében Renart a ravasz róka csapdát állított Tibert macskának, aki meggondolatlanul saját vesztébe rohant.

A művészettörténet nagy, újkori korstílusainak világi és vallási témájú alkotásain a macska egyaránt a háziasság, a termékenység, a szabadság, az árulás és a gonoszság szimbólumaként szerepelt. Albrecht Dürer *Ádám és Éva* című metszetén a jelenet két fő alakját számos állat veszi körül, amelyek különböző emberi temperamentumokat jelképeznek.[119] A macska az ingerlékenységet, érzékenységet képviseli. Mivel a kép témája az eredendő bűn, a macska és az egér egyben a szexuális vágy szimbólumai is.[120] Ugyanakkor a kép kompozíciója azt is sugallja, hogy a macska a termékenység szimbóluma, mert Évához közel ábrázolta a művész. A macskákat is megjelenítő Madonna és a kis Jézus képtípusok közül kiemelkedő Federico Barocci *A macska Madonnája* című alkotása. A festményen Keresztelő Szent János egy pinttyel heccel egy macskát, ami Jézus szenvedésének szimbóluma.[121] Az utolsó vacsora pillanatát megjelenítő festményeken általában Júdás közelében ábrázolják, ahol a csalás, az árulás illetve a képmutatás szimbóluma.[122]

4. 2. 2. Párducforma

Minthogy a keresztény szakrális művészet lényegében a bibliai passzusok és teológiai interpretációk illusztrációit jelenti, ahogy a vallás szent könyvében, úgy az ábrázoló művészetekben is sokszor és változatosan jelenik meg az oroszlán. Ugyanakkor a macskák keresztény vizualizációjával szemben az ábrázolási hagyomány ilyen sokszínűsége magából a kereszténységből és annak írott vallási hagyományából, és nem külső hatásból ered. Ennek oka maga az összetett, komplex, lezárt egész, mely a keresztény teológiát jellemzi és amely, miként az az oroszlán szimbólum vallási szövegek elemzésénél tárgyalt változásából is láthatóvá vált, jelentősen leszűkíti adott szimbólumok jelentésmezőjét kizárólag azokra, melyek saját központi tantételeivel összeegyeztethetőek. Így a más kultúrákból átemelt szimbólumok, a macskák keresztény vizualizációjával szemben, ahol nem beszélhetünk az

[117] Vö. 98. lábjegyzet: A katarok ellen felhozott vádak egyike az volt, hogy nevük a latin *cattus* [macska] szóból ered.
[118] 19. melléklet: Renart és Tibert a Holdat nézik
[119] 20. melléklet: Albrecht Dürer – *Ádám és Éva*
[120] Vö. 7. melléklet: Anen sírja és 48. lábjegyzet: A macska mint szexualitás szimbólum.
[121] 21. melléklet: Federico Barocci – *A macska Madonnája*
[122] 22. melléklet: Jacopo Bassano – *Utolsó vacsora* (Vö. Pierre de St. Cloud *Le Roman de Renart* című meséje, ahol a macska a ravasz árulás áldozata, nem pedig elkövetője.)

oroszlánokéhoz hasonló komplex vallási szimbólumértékről és ahol ezért e képek jellegükből fakadóan az idegen hatások befogadására alkalmasabbá váltak, nehezebben illeszkedtek be egy már megszilárdult, összefüggő teológiai tanrendszer ikonográfiai kereteibe.

Az Ószövetségi témák közül Dániel próféta története az, mely szorosan köthető az oroszlánokhoz és amely bibliai téma ikonográfiája egyben változatos reprezentációk végeláthatatlan sorát szülte minden idők keresztény képzőművészetében. A bibliai történet hőse Dániel, aki túlélte az oroszlánbarlangban töltött időt – és mint ilyen, Jézus feltámadásának előképe – ezért hagyományosan oroszlánokkal körülvéve ábrázolják.[123] Ha nem több, hanem csak egy oroszlánpárral ábrázolják, olyankor az állatok Dániel két oldalán ülnek, és szembe fordulnak vele.[124] Különösen népszerű téma a 4. század sírkamráiban és szarkofágjain – utóbbiakat azonban többségében a népvándorlás idején tönkretették.[125] Az ószövetségi elbeszélések közül a másik leggazdagabb ábrázolási hagyománnyal rendelkező történet Sámsoné, aki puszta kézzel széttépett egy oroszlánt, aminek tetemében visszatérőben egy méhcsaládot és mézet talált.[126]

A középkori bestiáriumok az oroszlánokat háromféleképpen teszik Jézushoz hasonlóvá: (1) Jézus isteni mivoltának elrejtése; (2) őrködése; (3) feltámadása. Ahogy emberi természetében rejtette el istenségét a Sátán elől, úgy tüntetik el nyomaikat farkukkal az oroszlánok üldözőik elől. Ahogy Jézus meghalt a kereszten, miközben istensége ébren maradt, úgy őrködik az oroszlán is. Amiképpen a holtan született oroszlánkölykök csak harmadnapon nyerik el éberségüket, úgy adott Isten is életet Jézusnak. Ezek közül az asszociációk közül az elsőt jól illusztrálja Berry herceg hóráskönyve, melynek egy jelenetében Jézus megkísértése látható. A jobb alsó sarokban ábrázolt oroszlán magát Jézust szimbolizálja, a rejtőzködés és őrködés fentebb vázolt párhuzama alapján.[127] Jézus mellett az evangélisták közül Szent Márk jelenik meg gyakran oroszlán képében a vizuális művészetekben, mégpedig kétféleképpen: (1) ember, akit oroszlán kísér; (2) vagy maga a próféta a (szárnyas) oroszlán.[128]

[123] 23. melléklet: Rubens – *Dániel az oroszlánok vermében*
[124] 24. melléklet: *Dániel az oroszlánok vermében*
[125] 25. melléklet: *Pécsi ókeresztény mauzóleum*
[126] 26. melléklet: Albrecht Dürer – *Sámson és az oroszlán*
[127] 27. melléklet: *Les très riches heures du Duc de Berry*
[128] 28. és 29. melléklet: Szent Márk az evangélium írása közben; Szent Márk oroszlánja

5. A *macska* az iszlámban[129]

5. 1. Szent szövegek és hagyomány

5. 1. 1. Macskaforma

A macskák legalapvetőbb tulajdonságát, a jó vadászösztöneire visszavezethető rágcsálók elleni hatékony tevékenységét itt is felismerték, illetve a vallás gyakorlati és elméleti aspektusaiból reflektáltak is arra. Ennek egyik példája az a teremtésmítosz, mely szerint a macska mint faj, Noé bárkáján született. Noé félve a kártevők növekvő számától, Isten segítségét kérte. Azt az utasítást kapta, hogy érintse meg az oroszlán fejét, vagy dörzsölje meg az orrlyukait. Miután így járt el, az oroszlán macskát tüsszentett.[130] *„It is said that the people of Noah's ark having suffered annoyance from the rat, Noah rubbed the forehead of the lion, upon which it sneezed and threw out a cat."*[131] Bizonyos perzsa források tanúsága szerint azonban a házimacskák vadászkészségei mellett azok szintén kistestű, vadon élő, de párducformának még nem tekinthető társainak képességeit és ösztöneit is tudatosan kamatoztatták az ó- és középkori Közel- Keleten. Közülük is kiemelten igaz ez a futási sebességéről és vadászatban való mozgékonyságáról híres karakálra. Társával, a gepárddal együtt ősidők óta vadászni nevelték. Mivel azonban a karakál a gepárdnál zömökebb, nehezebb testfelépítésű és lassabb is, ezért csak kisebb vadak elfogására képezték, mint például a nyulak, kacsák vagy a kisebb gazellák. A macskaformák képességei iránti szükséget és igényt, illetve ennek érvényesítését a 9. századi arab kereskedők macskatartási szokásai is tükrözik. Az egerészni tudó macskák sokféleségét régen a *baqqālī* (*baqqāl* [fűszeres]) vagy *monammer* [leopárd macska] szavak, ma a *gorba-ye gol-bāqālī* szavakkal nevezték meg. Azonban a kereskedők macskatartásának mintegy szükségszerű velejárója volt a macskakereskedelem is – egyrészt mivel így fértek hozzájuk, és mert ezen a módon a rágcsálók irtása mellett további, anyagi haszon is származott belőlük.[132] De még a több

[129] A Koránban sem a macska, sem az egyetlen helyen említett oroszlánon kívül más nagymacska nem jelenik meg. Kutatásomhoz a következő Korán értelmezést használtam: A Kegyes Korán értelmezése és magyarázata magyar nyelven. Ford. Kiss Zsuzsanna Halima. Budapest: Hanif Iszlám Kulturális Alapítvány, 2010. Az iszlám házimacskára vonatkozó kiterjedt gondolatrendszere javarészt a hadíszokból ismerhető meg.

[130] Vocelle 30.: A történet az egyiptomi természettudós és kutató Ad-Damiri munkássága nyomán maradt fenn, aki a *Hayat Al-Hayawan* (Az állatok élete) munkáját a 9. században kezdte el.

[131] Hayat Al-Hayawan, 85. Vö. https://www.iranicaonline.org/articles/cat-in-mythology-and-folklore-khot (a link állandó ismétlése helyett a továbbiakban, amikor ugyanerre az oldalra hivatkozom a „IRANICA CAT I." forrásmegjelölést használom): a történet a megjelölt honlapon egy pár kitüsszentett macskát ír [„*the lion sneezed out a pair of cats"*], de lényegében a két elbeszélés megegyezik. A honlap továbbá a macska haszontalanságát hirdető perzsa felfogás gyökereként értékeli ezt a mítoszt.

[132] A macskákkal való kereskedelem kezdete nagyjából a 3. és 6. század közötti időre tehető. Jahiz – a 9. század vezető arab prózaírója – beszámol arról is, hogy a kölykök drágábbak voltak, mint a felnőtt macskák, a nők fülbevalókkal és nyakláncokkal díszítették őket, festették a bundájukat és megcsókolták őket (Vö. 3-4. melléklet

szempontból jövedelmező macskakereskedelemnek sem épülhetett ki gazdag és hosszantartó hagyománya egy olyan vallási környezetben, ahol a Próféta tanításai nyomán az idővel tiltottá vált.[133] A macskákkal való kereskedés mellett bántalmazásuk is tilalom tárgyává, a Pokolba vezető egyenes úttá vált. „*The Prophet said »A woman entered the (Hell) Fire because of a cat which she had tied, neither giving it food nor setting it free to eat from the vermin of the earth.«*"[134] Ezzel párhuzamosan a macskákkal szembeni jó bánásmód követendő vallási mintává, paranccsá és a Paradicsomba vezető úttá vált. Sheikh Abu Bakr Al-Shibli szúfi mester egy macska iránti irgalmassága miatt jutott a Paradicsomba.[135] Maga Mohamed próféta is különös szeretetet és tiszteletet táplált a macskák iránt. Egy hadjárat alkalmával katonáival egy kölykeit szoptató macskára bukkant, ezért inkább más irányban haladtak tovább, nehogy megzavarják.[136] Visszafelé ezt a macskát magához vette és a Müezzának nevezte el.[137] Fennmaradt, hogy egyszer, amikor a Próféta imára indult, látta, hogy imaruháján szeretett macskája, Müezza alszik, így ahelyett, hogy felébresztette volna, levágta a ruha ujját.[138] A Próféta macskák iránti szeretetét igazolja továbbá a tarkamacskák fején látható „M" motívum eredetének muszlim narrációja, miszerint szerint a jellegzetes folt Mohamed próféta nevének kezdőbetűjét viseli.[139] Egy másik, a Próféta – Müezza hátának – háromszori érintésével a macskákra átruházott áldás tanúságai a hátukon látható csíkos mintázatok.[140] A macskák háta érintésének prófétai áldását másik két forrás másik két féle módon magyarázza. Az első szerint Ali – a negyedik kalifa és a síizmus első imámja – volt az, aki egy macskát annak háta értintésével megáldott, és ebből az áldásból nem a cirmos

---

Básztet szobrok: a fülbevaló a Básztet ikonográfia egy fontos darabja volt; és Vö. 21. lábjegyzet: Diodórosz feljegyzése az egyiptomiak gyászáról egy macska halálesetekor.) IRANICA CAT I. Ua. in Vocelle 32.

[133] https://sunnah.com/search?q=cat : Több hadísz egyhangúlag idézi: „*The Prophet forbade/prohibited the payment for/price of a cat*."

[134] Szahíh Al-Bukhári 3318, Könyv 59, Hadísz 124, Ibn Umar által elbeszélve

[135] Egyik barátja látta őt álmában halála után. Amikor megkérdezték tőle, mit tett vele Allah, azt mondta, hogy bebocsátást kapott a Paradicsomba, de Allah megkérdezte tőle, hogy tudja-e ennek az áldásnak az okát. Shibli sejk felsorolta minden vallási kötelességét, de egyik jámbor cselekedete sem mentette meg. Végül Allah megkérdezte tőle: „*Do you remember that you walked through the alleys of Baghdad and that you found a cat which had become quite weak because of the cold. It went from wall to wall hoping to find some protection against the bitter cold. You raised it out of pity and put it in your coat to protect it. Because of this cat I have accepted you.*" – https://sufi-tavern.com/sufi-doctrine/sufism-and-dreams/ Vö. „*The Prophet said »The Compassionate One has mercy on those who are merciful. If you show mercy to those who are on the earth, He Who is in the heaven will show mercy to you.« […]*" – Szunan Abu Dáwúd 4941, Könyv 43, Hadísz 169, Abdullah ibn Amr ibn al-As által elbeszélve.

[136] https://www.dailysabah.com/feature/2017/12/11/love-of-cats-a-sign-of-faith-in-islam

[137] Vö. 104. lábjegyzet és a hozzátartozó főszöveg: A Jézus és az általa gondozott macska történetét elbeszélő apokrif párhuzamot mutat ezzel a muszlim elbeszéléssel.

[138] Vocelle 30.

[139] Vocelle 31. Vö. https://kashmirobserver.net/2015/12/25/the-prophet%c2%92s-love-for-animals/ :Vocelle szerint egy átlagos, a honlap szerint egészen pontosan Müezza volt az a macska, akinek a homlokát érintve a Próféta áldásával a tarkamacskákra örökítette ezt sajátos mintázatot. (Vö. A jelen dolgozat 23-24. oldala: A macskák homloka „M" mintázata eredetének keresztény narrációja.)

[140] Vocelle 31.: Vö. 140. lábjegyzet: Vocelle ott egy idegen macskáról, itt Müezzáról beszél.

mintázatot, hanem a mindig talpra esés képességét örökölték a macskák.[141] Ugyanezt a képességet egy másik szöveg Mohamed áldásának tulajdonítja, melyet azért ruházott ezekre az állatokra egy macska hátának érintésével, mert az megmentette életét egy rá leselkedő veszélyes kígyótól.[142]

A különböző hadíszokban maradtak fenn az állatok érintését tárgyaló rituális tisztaságra vonatkozó prófétai tanítások is. Egy Abu Huraira által elbeszélt hadísz tisztátalannak minősíti azt a vizet, amiből egy macska ivott: *„The Prophet said »Wash the vessel the dog has drunk from seven times: the first or the last of them with dirt. And when the cat drinks out of it, wash it once.«"*[143] Ezzel szemben egy másik hadísz tanúsága szerint a Próféta az ima előtti mosakodást olyan vízből végezte, melyből korábban egy macska ivott:

> *Kabshah bint Ka'b bin Malik - she was (married) with Ibn Abi Qatadah - narrated »That Abu Qatadah visited her, [so she said:] So I poured water for him to use for Wudu.« She said »A cat came to drink, so he lowered he container until it drank.« Kabshah said »So he saw me looking at it and said, »O my niece! Are you surprised at that?« So I said yes.« He said »Indeed Allah's Messenger said »It is not impure, it is only one of those roam around among you.«*[144]

Jóllehet az Abu Huraira által elbeszélt hadísz a macskák (nyálának) rituális tisztátlanságára utal, a Próféta legkedvesebb barátjának macskákhoz való viszonya ennél sokkal pozitívabb képet mutat. Abu Huraira nevét határtalan macskaszeretetéről kapta, jelentése „Macskák Atyja".[145]

---

[141] Innen eredhet az „Ali macskája" kifejezés, amit azokra használnak, akik nehézségek esetén mindig „talpra állnak". (IRANICA CAT I.: A szöveg nem említi Müezza nevét, ezért feltételezhetően itt egy másik macskáról lehet szó.)

[142] https://www.dailysabah.com/feature/2017/12/11/love-of-cats-a-sign-of-faith-in-islam

[143] Dzsamí-at-Tirmidhi 91, Könyv 1, Hadísz 91; Abu Huraira által elbeszélve

[144] Dzsamí-at-Tirmidhi 92, Könyv 1, Hadísz 92; Humaida bint Ubaid bin Rifa'a által elbeszélve

[145] Az elnevezés pontos eredete (neve eredetileg Abd Shams volt (szó szerint a Nap szolgája), és Bukhári is így hivatkozott rá életrajzában) is jól körvonalazódik az erre utaló forrásokban, mivel ezek közel azonos történeteket beszélnek el. Az egyik forrás szerint Abu Huraira a következőképp írja le saját megnevezésének eredetét: „*I was called Abu Hurairah because I would tend to the goats of my family, and one day I found a stray kitten which I placed in my sleeve. When I returned to my people they heard the kitten purr in my sleeve and they asked, »What is that, O Abd Shams?« I replied, »A kitten I found.« »So you are Abu Hurairah (Father of cats)«, they responded and the name stuck thereafter.*" (Idézet forrása: https://mahajjah.com/abu-hurayrah-in-the-eyes-of-the-ahlul-bayt/#_ftnref2) Egy Al-Tirmidhi-től fennmaradt hadísz ettől csak részben eltérő magyarázatot ad: „*Abdullah ibn Rafi reported »I said to Abu Huraira, «, »Why were you nicknamed Abu Huraira?« Abu Huraira said, »I would tend to the sheep of my people and I had a small kitten. I used to place it in a tree at night and during the day I would take it and play with it. So they nicknamed me Abu Huraira, father of the kitten.«*" (Dzsamí-at-Tirmidhi 3840, Könyv 49, Hadísz 240) A két elbeszélésben a macska megtalálásának leírása – kecskék/ juhok legeltetése során – egyezik, de míg az első szerint a ruhaujjban elrejtett macska dorombolásának hallatán nevezték el társai Abd Shams-ot a Macskák Atyjának, utóbbi szerint a talált macskához való viszonya nyomán illették az Abu Huraira névvel. A Tirmidhitől fennmaradt hadíszt megerősíteni látszik Vocelle leírása, mely szerint amiatt az egy macska miatt illették a Próféta barátját ezzel a névvel, amit ő mindig mindenhova magával hordozott. Míg azonban a hadísz szerint Abu Huraira (háza)népétől, Vocelle (Vocelle 31.) szerint közvetlenül Mohamed prófétától kapta nevét.

A muszlimok macskák iránti ilyen pozitív viszonya mellet azonban jelen volt az ettől több ponton eltérő, néphiedelmeken alapuló hagyományrendszer sajátos gondolkodásmódja is. Bizonyos perzsa és arab források szerint a fekete macska húsának fogyasztása megvédte az embert a gonosz szellemektől.[146] A közkeletű hiedelmek szerint azonban épp a fekete macska volt az, amelyre különösen igaz volt, hogy képében megjelenhetnek a dzsinnek vagy maga az ördög. Ez arra a hagyományra vezethető vissza, mely szerint a Prófétának egyszer fekete macska képében jelent meg az ördög.[147] Ugyanígy, egy hiedelem szerint, ha macskák – ez esetben fehér – jelennek meg valaki álmában, az rossz óment jelent, melyet az ébredést követően *Biszmillah* recitálásával lehet elhárítani. Egy másik muszlim álommagyarázat szerint, ha valaki macskával álmodik, az azt jelenti, hogy a közeljövőben tolvaj jön a házhoz.[148] Ennek a babonának a hátterében a macskák kleptomániájának alapvető tapasztalata állhat. A népi iszlám a judaizmushoz hasonlóan a macskák táplálkozásának képével magyarázza azt, hogy szemben más háziállatokkal, a macska miért hálátlan. Eszerint a macskák – akik a kutyákkal szemben inkább a házhoz ragaszkodnak, semmint az emberhez – szándékosan csukott szemmel esznek, hogy ne lássák ki eteti őket.[149] A népi gyógyászatban az iszlám Egyiptommal mutat párhuzamos hagyományokat. A muszlim példák néhány kivétellel – a macskatrágya jól funkcionál kenőcsként és idegentesteket eltávolítandó orvosi segédeszközként, vagy hogy a macska vére hasznos a lepra, epéje pedig az arcbénulás ellen – többsége nem annyira a macskák valamely testrészének aktív felhasználását, hanem mintegy a macskákkal történő események vagy az irányukban tett cselekedetek karmikus visszahatását jelentette. Például a víz macskára fröccsentése szemölcsöket, megölésük ájulást vagy halált, verésük pedig csavargást okoz, illetve ha egy macska szülés után megeszi a nő placentáját az meddőséget eredményez.[150]

5. 1. 2. Párducforma

Az iszlám az oroszlán bátorságát, erejét és vadságát is felhasználta a vallási élet központi alakjai személyiségének kifejezőeszközéül. Az iszlámban azok a személyek, akik – többek között – harcias bátorságukról és erejükről váltak ismertté, az *Aszad Allah* [Allah

[146] Vocelle 32., Vö. IRANICA CAT I.: „*it is sometimes believed that black cats may be Muslim jenns and be helpful rather than harmful*"
[147] IRANICA CAT I.
[148] Uo. in Vocelle, 32.: Vö. 71. lábjegyzet és a hozzátartozó főszöveg: A judaizmus álommagyarázatai a Talmudban. A két vallás között ezen a ponton közös vonás, hogy a fehér macska jelenik meg rosszként, illetve, hogy a macskák álombéli megjelenésének jövőbéli kihatására keresnek lehetséges válaszokat.
[149] IRANICA CAT I.: Vö. 72. lábjegyzet és a hozzátartozó főszöveg: A judaizmus magyarázata a macska hűtlenségre az, hogy megeszi az egeret, ami feledékenységet okoz.
[150] Uo.: Vö. 9. lábjegyzet és a hozzátartozó főszöveg: Egyiptomi gyógymódok a macska testrészeinek felhasználásával.

oroszlánja] nevet kapták.[151] Ezek egyike volt Ali ibn Abu Tálib a negyedik kalifa és a síizmus első imámja. E címet maga a Próféta adta Alinak, miután vakmerőségével és emberfeletti erejével dicső győzelemre vezette a muszlimokat a khaibar-i csatában (i. sz. 628).[152] Szintén rátermett és hősies kiállása miatt kapta az *Aszad Allah*, illetve az *Aszadur-Raszul* [A Próféta oroszlánja] megnevezést Hazrat Hamza ibn Abdul-Muttalib.[153] A Próféta maga is így tekintett rá: *„Angel Gabriel has given me the tiding that Hamza bin Abdul Muttalib has been noted as the Lion of the Prophet in the seven heavens."* Hamza önmagára is így gondolt:

> *Hazrat Ali and Hazrat Hamza had killed their rivals. When the Holy Prophet had called all three to march forward and fight, when approaching their enemies, Utbah told them to say something so that they could be recognised as they were wearing helmets that covered their faces. Upon this Hazrat Hamza said »I am Hamza, I am the Lion of Allah and His Messenger.«*

Hősies tette, amelyért ezt a címet elnyerte az volt, hogy az uhudi csatában minden erejével harcolt a Próféta előtt:

> *Umair bin Ishaq narrates that on the day of Uhud, Hamza bin Abdul Muttalib was fighting in front of the Holy Prophet with two swords. He was chanting that he was the Lion of God. During this chant he would move forward and backward. Whilst doing this his foot slipped and he ended up falling on his back. Wahshi Aswad saw him in this state. Abu Usama narrates that Wahshi attacked him with his spear and murdered Hamza.*

Maguk a nagymacskák azonban nem csak szimbólumok-, hanem egyszerű állatokként is több hadíszban megjelennek és ezek többsége – a macskákhoz hasonlóan – a rituális tisztaságot illetve az ezek iránt az állatok iránt tanúsítandó helyes illetve helytelen magatartást tárgyalják. Egy fennmaradt hagyomány szerint például, ha valakit egy vad ragadozó állat veszélyeztet, és attól tart, hogy megtámadja, akkor megölheti azt – még ihrám állapotában is.

> *I heard Allah's Messenger as saying »Four are the vicious (birds, beasts and reptiles) which should be killed in the state of Ihram or otherwise: kite (and vulture), crow, rat, and the voracious*

[151] Vö. A judaizmusban és – de főként – a kereszténységben az oroszlánok által szimbolizált vallási személyek ezt a jelzőt közvetlenül Istentől kapták és ebben a kontextusban sokkal inkább az igazságot, igaz hitet, az uralkodói hatalmat, a méltóságot hivatott kifejezni, míg az iszlámban általában a Próféta vagy önmaguk, vagy a közvélemény nevezte meg őket ilyenként és a bátorságot, a vadságot és a félelmetes erőt szimbolizálta. Ezen a ponton Egyiptomhoz hasonlít a leginkább, ahol az uralkodókat szimbolizáló oroszlánok szintén ezeket a vonásokat voltak hivatottak tükrözni. Emellett párhuzamot mutat a judaizmussal is annyiban, amennyiben az a zsidó népnek ellenségeivel szemben tanúsított erejének és bátor fellépésének kifejezésekor több helyen használja e szimbólumokat.

[152] A csatában a Küldött az akkor éppen gyengélkedő Alira ruházta a muszlimok vezetésének felelősségét. A zsidók legbátrabb harcosa, Mahrab küzdelemre hívta ki Hazrat Alit, aki az arabok szeme láttára, oroszlánszívű kiállásával és kivételes harcászati képességeivel könnyűszerrel megölte a zsidót. (Vonatkozó hadísz: Szahíh Al-Bukhári 4209, Könyv 64, Hadísz 249) (https://www.islamicfinder.org/knowledge/islam-and-sunnah/battle-of-khaybar-gazwah-khaibar/

[153] A rá vonatkozó idézett feljegyzések itt olvashatóak: https://www.alislam.org/articles/hamza-ibn-abdul-muttalib/

dog.« I (one of the narrators, Ubaidullah b. Miqsam) said to Qasim (the other narrator who heard it from A'isha) »What about the snake?« He said »Let it be killed with disgrace.«[154]

Ez a szabály valamelyest eltérő narrációban olvasható egy másik hadíszban, mely szerint (csak) harám állapotban jogosult az ember a vadállatok megölésére.

Yahya related to me from Malik from Ibn Shihab that Umar ibn al- Khattab told people to kill snakes in the Haram. Malik said, about the „wild dogs" which people were told to kill in the Haram, that any animals that wounded, attacked, or terrorised men, such as lions, leopards, Iynxes and wolves, were counted as „wild dogs". However, someone who was in ihram should not kill beasts of prey that did not attack (people), such as hyenas, foxes, cats and anything else like them, and if he did then he had to pay a forfeit for it. Similarly, someone in ihram should not kill any predatory birds except the kinds that the Prophet, may Allah bless him and grant him peace, specified, namely crows and kites. If someone in ihram killed any other kind of bird he had to pay a forfeit for it.[155]

Több hadísz is – különböző szórendben, bővebben vagy rövidebben, de lényegileg azonos jelentésben – egyhangúlag idézi: „*Every predator possessing fangs is forbidden to eat*."[156] Hasonló egyetértésben utalnak feljegyzések arra, hogy a muszlimoknak jobb nem ülni leopárdbőrből készült nyeregre: „*The Messenger of Allah used to forbid riding on leopard skins.*"[157]

A Korán csak egyetlen helyen (74: 49-51) említ nagymacskát: „Mi [baj] van hát velük, hogy elfordulnak az emlékeztetőtől? Mintha megriadt szamarak lennének, [amelyek] az oroszlántól menekülnek?" Az oroszlán itt a szent könyv (Korán) képében jelenik meg, egyedülállóan, miután erre, az általam korábban elemzett vallások egyikének forrásai között sem található hasonló példa.

---

[154] Szahíh Muszlim 1198a, Könyv 15, Hadísz 71: Áisa által elbeszélve Vö. Az iszlámban tilos az érző lényeknek értelmetlenül okozott fájdalom: „Allah megátkozta azokat, akik ilyen dolgot tesznek. A Próféta elítélte azokat az embereket, akik bármilyen élőlényt sportból megölnek." (Muszlim 1958), „Miért nem (élesítetted a pengédet) előbb? Kétszer akarod megölni ezt a szegény állatot?" (Al-Hákim [7563] és Al-Albáni szerint helyes, lásd: Asz-Szilszila Asz-Szahíhah [24]). Így a veszélyes ragadozók leölése sem céltalan vadászat vagy kedvtelés, csupán egy kisebb rossz (veszélyes ragadozók életét elvenni) vállalása egy nagyobb rossz (több más ártatlan, hasznos életet veszélyeztetnek ezek az állatok) elkerülése érdekében. (A fordítást már nem igényélő magyar nyelvű hadíszok forrása: Serjani, 40-44.)

[155] https://sunnah.com/urn/507940 .: Vö. A macska megölése az iszlámban tiltott, de a vadállatoké (oroszlán) megengedett. Vö. 66-67. lábjegyzet: A Talmud szintén veszélyességükre hivatkozva, de nem a nagy, hanem a házimacskák megölését engedélyezi.

[156] Szunan an-Nasa'i 4324, Könyv 42, Hadísz 62; Abu Huraira által elbeszélve

[157] Szunan Ibn Majah 3656, Könyv 32, Hadísz 107; Mawija által elbeszélve.: Erre a szabályozásra azért volt szükség, mert bár eredetileg ugyan csak a Próféta nem muszlim kortársai viselték ezeket – mivel ők nem törődtek a túlvilággal – a muszlimok követni kezdték példájukat. Allah Küldötte tiltásának célja az volt, hogy segítse a hívőket az istenfélelem érzésének elsajátításában. A selyemhez hasonlóan a leopárd és tigrisbőr/ bunda, illetve az ezekből az anyagokból készült dologok azért tiltottak, mert arroganciát, fényűzést fejeznek ki, és a nem muszlim életmódot szimbolizálják. Ezek a hadíszok egy további interpretációs lehetőséget is hordoznak, mely szerint nem kizárólag konkrét állatok bőrére/ bundájára utalnak, hanem általában minden állat bőrének és szőrzetének a háztartásban és a mindennapi életben használt eszközök díszítésének céljából történő felhasználását tiltják meg.

5. 2. Művészet[158]

5. 2. 1. Macskaforma

Azt, hogy hogyan vélekedik az iszlám egyfelől az irgalmasságról, másfelől a macskákról, mely fogalmak gyakran szorosan összekapcsolódnak az iszlám művészet vonatkozó alkotásaiban, kitűnően szemlélteti két, az *Ezeregy éjszaka meséiben* található történet. Ezek ugyanazt a témakört (irgalmasság) járják körül, de a macska bennük két eltérő élethelyzetben jelenik meg: az egyikben ő várja más kegyelmét, a másikban – miután megadták neki, de ő visszaélt vele – tőle várják azt. A két tanmese legfontosabb párhuzama és hozadéka az, hogy tükrözik egyrészt az iszlám etika egyes alapvonásait, másrészt a macskákkal szemben tanúsítandó bánásmódot.[159] *A holló és a macska történetét* a király következő kérdése vezeti be: „Tudsz-e valamit [Sahrazád] a szép barátságról, amely kitart úgy, hogy menekvést hoz a pusztulástól?"[160] Erre a lány a holló és a macska testvéri barátságának történetét meséli el, melyben egy macska egy holló könyörületességének és jótettének köszönhetően menekült meg a haláltól. Hasonlóképp, *Az egér és a macska történetében* a macska egy sikertelen éjszakai vadászat után menedéket kért és kapott egy egértől, de visszaélt a kapott kegyelemmel, és mikor megtámadta megmentőjét. Allah, hogy az irgalmas egeret megsegítse, a macska tettét vadászok és kutyáik támadásával büntette: „Aki irgalmas, az irgalmat nyer, végezetül, aki jogtipró, azt eltiporják rövidesen!"[161]

Az ebben a történetben ábrázolt macskával és annak természetével rokon Obaid Zakani *Egér és macska* című meséjének főszereplője is. A történet egy társadalomkritika,

---

[158] Elemzésemben különböző történelmi korok változatos meséinek példáit válogattam össze. Ennek oka az, hogy szemben más alkotásokkal, és a képzőművészeti példákkal, melyek többsége sokszor épp ezeknek a történeteknek a (puszta) illusztrációiként jelenik meg, ezek a mesék kifejezik azt az általános, élesen körvonalazódó ellentmondást, mely a szigorúan vett iszlám vallás szent szövegeinek és a művészet emlékeinek macskaképe között felfedezhető. Az ilyen történetek többsége tanmese, az iszlám vallási tanainak szemléletes példázásai, melyekben a macska legtöbbször, hasonlóan a judaizmushoz, a gonosz, a hitetlen, az áruló, a képmutató emberek szerepében tűnik fel. Ez az ábrázolásmód azonban élesen szemben áll azzal az általánosan pozitív macskaképpel, mellyel az iszlám vallás szent forrásaiban lehet találkozni.

[159] A két mesét Vö. a 146. és 162. lábjegyzetben idézett irgalmasságra vonatkozó parancsokkal.

[160] Prileszky II. 39.

[161] Prileszky II. 364. Vö. „És amikor azt mondják nekik »Adakozzatok abból, amivel Allah ellátott benneteket«, azok, akik hitetlenek, azt mondják azoknak, akik hívők »Azt etessük, akit, ha Allah úgy akarta volna, Ő táplált volna? Bizony, nyilvánvaló tévelygésben vagytok!« És azt mondják »Mikor lesz ez az ígéret, ha igazak vagytok?« […] És a harsona megfúvatik, és íme! A sírjaikból Urukhoz sietnek. Azt mondják majd »Jajj nekünk! Ki keltett fel minket az alvóhelyünkről? Ez az, amit a Kegyelmes ígért, és a Küldöttek igazat szóltak!«" (Korán 36:47-48 és 36:51-52) Vö. „Amikor egy ember úton volt, nagyon megszomjazott. Talált egy kutat, lement, ivott, és feljött. Majd meglátott egy kutyát, ami a sarat nyalta túlzott szomjúságában. Az ember azt mondta magában »Ez a kutya annyira szenved, ahogy én az előbb.« Ezért megint lement a kútba és megtöltötte a cipőjét vízzel, a szájával megfogta (a cipőt), és megitatta a kutyát, Allah megköszönte neki ezt a cselekedetet és megbocsátott neki. Az emberek megkérdezték »Ó Allah Küldötte! Az állatok iránti jócselekedeteinkért is jutalom jár?« Azt mondta »Minden élő iránti jócselekedetért jutalom jár.«" (Al-Bukhári 5663)

melynek főszereplője a képmutató muszlim híveket szimbolizáló macska, aki miután a mecsetben Allah bocsánatáért fohászkodott, továbbra is könyörtelenül bánik az egerekkel, hogy majd azt követően újra, a puszta formalitásokat követvén, bűnbánati fohászt mondjon.[162]

A felsorolt példákon keresztül látható, hogy a macska az iszlám művészetben gyakrabban jelenik meg álszent, gonosz, hitetlen jellemként. Ez a fajta negatív kép látszólag ellentétes az iszlám vallási szövegeiben tapasztalható példákkal. A tisztábban látás érdekében azonban fontos elkülöníteni a macskákat idéző történetek két, alapvető aspektusát. A holló és a macska történetében a macska alárendelt, kegyelemre szorul, a másik két példában álszent, könyörtelen gyilkos. Míg azonban az első esetben a macska tárgyi, a másik kettőben alanyi szerepet tölt be. A jó erkölcs, az irgalom mindig származik valakitől és irányul, vonatkozik valamire. Az első történetben az iszlám erkölcs tanainak pozitív képében megjelenő holló irgalma a macskára irányul. Ebben az esetben a macska tehát nem követendő vagy kerülendő példaként, hanem áldozat, passzív szereplőként tűnik fel, akire a holló kegyelme irányul. Szemben a másik két tanmesével, ahol a macska az aktív jellemszimbólum, mely szerepében szükségszerűen pozitív vagy negatív emberi példákat hivatott reprezentálni. Az iszlám vallási szövegeiben a tanítójellegű elbeszélések, vagy konkrét tanítások aktív szereplői a muszlimok (emberek), ezekben a macska az emberek kegyelmének függvényében, passzív szerepben jelenik meg. Ez magyarázat lehet arra, hogy szemben a többi történettel, a holló és a macska című mese miért hasonlít jobban az iszlám vallási forrásaihoz. Az iszlám vallás és az általános iszlám művészet további példáinak macskaképe eszerint azért mutat ellentmondást, mert bennük eltérő szerepben, funkcióban jelenik meg a macska. Az iszlám tanokban mint kegyelmet érdemlő ártatlan állat, a művészetben pedig főként negatív emberi jellemszimbólumként jelenik meg a macska.[163]

---

[162] Vö. „A képmutató férfiak és a képmutató nők egymástól valók. Azt parancsolják meg, ami helytelen, és megtiltják, ami helyes, és összezárják a kezüket. Elfelejtik Allahot, ezért Allah is elfelejti őket. Bizony a képmutatók megátalkodottak a bűnben. Allah a Pokol tüzét ígérte a képmutató férfiaknak és a képmutató nőknek és a hitetleneknek, abban fognak lakozni örökké. Elegendő az nekik. Allah megátkozta őket, és maradandó büntetés jár nekik." (Korán 9: 67-68)

[163] Ugyanez az állítás igaz a judaizmus és a kereszténység példáira is. Jóllehet az idézett zsidó művészeti példák szereplői is a kétszínű, parázna vagy ártó macskaalakok, ők is, amikor alárendelt viszonyban, akár csak egy-egy pillanatra puszta állatokként jelennek meg, az említett vallások általános, minden teremtett élőlényre vonatkozó szeretettanának és ártás-tilalmának megfelelően, kegyelmet érdemlő alakokként jelennek meg. Joan Sfar történetében, amikor egy kígyó megmarta a macskát, a muszlim és zsidó emberek kegyelme mutatkozott meg iránta és éreztetve a macska státuszváltozását e kontextusban, jelezve, hogy e közegben e pillanatra elveszítette szimbólumszerepét, megszűnt emberi beszédre képesnek lenni is. A középkori történetben Tibert ugyan a róka ravaszságának áldozataként szerepel, de e történetben, miután a róka negatív, elrettentő képben jelenik meg, a macska ártatlan, szeretetet érdemlő lényként szerepel – akkor is, ha a róka ravaszsága a macska tettét volt hivatott megbosszulni. Vö. Az egér és a macska című muszlim mesében a macska, szemben a Sfar történetében vázoltakkal nem szűnt meg emberi jellemszimbólum lenni akkor sem, mikor a vadászok kutyáikkal feltűntek.

5. 2. 2. Párducforma[164]

Az előző fejezethez hasonlóan a nagymacskák iszlám művészetben való megjelenésének tárgyalását az *Ezeregyéjszaka meséinek* dolgozatom szempontjából releváns történeteinek elemzésével kezdem. *Qamar az-Zamán történetének* oroszlánja kétségtelenül Allah kegyelmének megmutatkozása. A történetben két ifjú életét az őket üldöző kincstartótól egy, az ő figyelmét elterelő, Allah által küldött oroszlán mentette meg. *Unsz al-wudzsúd és a vezír lánya, al-ward fil akám története* lényegében megegyezik az előzővel, de itt nem az oroszlán vadállati ereje, hanem értelmes, együttérző természete jelentett a főszereplőnek lelki, és nem fizikai kegyelmet Allahtól. Ebben a történetben az oroszlán két, egymástól eltiltott szerelmesnek segít újra egymásra találniuk.[165]

Az állatok és az emberek pere a dzsinnek királya előtt című arab mesében az oroszlánok mint a vadállatok királyai jelennek meg, és benne több élőlénynek az ő saját nézőpontjukból róluk alkotott véleménye is olvasható. A sakál így jellemzi az oroszlánt:

> „Ő a vadállatok között a legnagyobb […] Ugyanakkor nagylelkű, s ha elejtett valami zsákmányt, akkor miután ő maga evett abból, a többit nagylelkűen átengedi csapatainak és szolgáinak. Megtartóztatja magát az alantas dolgoktól, és nem támad meg sem nőket, nem gyermekeket."[166]

Másfelől, amikor a nyúl egyes vadállatokról nyilatkozik – melyeket nem tekint a barmok és lábasjószágok közé valónak – úgy jellemzi őket, mint akik ragadozó természetük révén az emberrel együtt őket támadják meg és fogyasztják el. „A kutyáknak és rablómadaraknak megvan a mentségük, hogy az embereket segítik, hiszen ők is a mi húsunkat eszik, mivel – vadállatok lévén – nem tartoznak a mi fajtánkhoz."[167] Azok az állatok, melyek így vélekednek a vadállatokról – azaz, hogy nem tartoznak a többiek közé – feltehetően azok királyáról, az oroszlánról is hasonló megállapításra jutnak. A sakál és a nyúl álláspontja azért mutathat ilyen eltérést, mert az előbbi az oroszlánhoz hasonlóan ragadozó, a másik pedig gyakran ezek zsákmánya. A mese világosan idézi továbbá az emberek nem túl pozitív véleményét is:

> Ó ti, ragadozók serege, bizony az lenne rendjénvaló, hogy hallgassatok, szégyelljétek magatokat és meg se szólaljatok! […] Mivel az ittlévő csapatok között – mondta a szóvivő, »nincs hitványabb, kegyetlenebb szívű, haszontalanabb és kártékonyabb náluk, akiknél mohóbban senki nem falja föl a tetemeket, s nem nyomakszik a táplálék után.«[168]

---

[164] A macskák művészeti reprezentációjában tett észrevételeim a párducfélékre is igazak. Ugyanakkor ezek az állatok kevesebbszer jelennek meg emberi szimbólumokként. Ilyenkor általában uralkodói, igazságos természetük kap hangsúlyt. Ehelyett azonban inkább Allah ítélőeszközei, puszta vadállatok képében tűnnek fel.
[165] Vö. 94. lábjegyzet: *A szamár, a kakas és a gyertya* zsidó mesében a vad oroszlán a zsidó megmentője.(Ezekkel az elbeszélésekkel ellentétben *Az udzra törzs szerelmeseinek történetében* Allah büntetésként, a helytelen szerelmet megakadályozandó küldte a főszereplő elé akadályként az oroszlánt.
[166] Simon 121.: Vö. 30. melléklet: *Kalila wa Dimna* – Az oroszlán elhívja magával az aszkéta sakált.
[167] Simon 23. Vö. az emberekkel szövetkező ragadozók tárgyalásánál a medve jellemzi a macskát, akik, véleménye szerint – a kutyákhoz hasonlóan – mohóságból és haszonlesésből lettek árulók (Simon 53.)
[168] Simon 162-163.

6. Összefoglalás

A *macska* az egyiptomi politeizmus vallási gondolkodásrendszerében egy dinamikus oda-vissza mozgást végez az istenek és az állatok világa között. A *macska* alakú istenek birtokolták a macska- és párducformákra jellemző testi és viselkedésbeli faji sajátosságokat. Ezekkel a tulajdonságokkal feltehetően személyes megfigyeléseik alapján ruházták fel őket az egyiptomiak. A *macska* alakot és jellemet öltött istenek jótéteményei elnyerésének, illetve haragjuk elkerülésének szándéka pedig befolyásolta az e istenek által megszemélyesített állatok iránti viszonyt. Ez a viszonyrendszer alapvetően kétféle volt: (1) Pozitív: A *macskák* és emberek vallási indíttatású harmonikus együttélése; (2) Negatív: A *macskák* ellen vallási célzattal irányuló kártékony fizikai fellépés (állatáldozat, kínzás/ vadászat). A dinamikus mozgás pontosan ebben a formában a monoteista ábrahámi vallások egyikében sem hagyományozódik tovább. Egyes *macskák* és az ő tulajdonságaik – hasonlóan a megfigyelésből kelt asszociációk alapján – a judaizmus és a kereszténység egy Istenének szimbólumává válnak, de elveszik ember és *macska* istenfélelem alapján szerveződött viszonyrendszere. Az iszlám *macskafelfogása* pedig a másik két ábrahámi monoteizmussal párhuzamosan csak egyirányú – de emezekkel éppen ellentétes módon. Az iszlám ugyan határozott kapcsolatot vázol fel ember és *macska* között, de e vallás egy Istene semmilyen formában nem azonosul ezekkel az állatokkal.

A politeista kultúrától a zsidókeresztény vallási hagyomány amellett, hogy a korábban vázolt dinamikus szimbólumrendszer itt csak egyirányú (az oroszlán – ember alkotta asszociációk mentén – a transzcendens szimbóluma, de hiányzik az ember és macska istenfélelem alapján szerveződött viszonyrendszere) kettő további lényeges vonásában különbözik: (1) a nőstény oroszlán helyett a hím oroszlán vált vallási, illetve transzcendens szimbólummá; (2) míg Egyiptomban az oroszlán csak a többi nagymacska közül – de a macskával szemben nem – emelkedett ki jelentőségében, a judaizmusban az oroszlán szimbólumának jelentősége messze meghaladja a macskákét is. Emezekkel szemben azonban az iszlámban a párducformákkal ellentétben épp a macskaformák kapnak több figyelmet, jóllehet az előbbiekhez hasonlóan itt is az állatok hím párjai jutnak nagyobb szimbolikus szerephez (de nem válnak a transzcendens szimbólumává).

Különböző konkrét személyek, népek, embercsoportok és általános jellemtípusok szimbolizálásához egyaránt, minden elemzett vallás eszközként használta fel a *macskák* fizikai adottságait és attitűdjét. Egyiptomban felismerték a *macskák* és emberek magatartásformái közötti hasonlóságokat, mely párhuzamok a névadás hagyományában

nyertek kifejezési formát. Ugyanitt az oroszlánok egyaránt lehettek uralkodói, vagy épp ellenkezőleg, a fáraók ellenségeinek szimbólumai. A judaizmusban a macska az ember előtt követendő (vallás)erkölcsi példává, az oroszlán konkrét vallási személyeknek, és ezzel párhuzamosan egyben magának a zsidóságnak is etnikai szimbólumává vált. A kereszténységben részben a zsidó gyökereken keresztül e vallás megváltóképéhez társult az oroszlán szimbólum, azonban ugyanitt mintha a macska erényei helyett annak álszentsége, ravaszsága, szexualitása vált volna az emberi jellemek domináns leíróeszközévé. Az iszlámban is alkalmazták az oroszlán bizonyos jellemzőinek képét személyek azonos vagy hasonló tulajdonságait kifejezendő, de némi különbséget látok a judaizmus, a kereszténység és az iszlám ilyen típusú oroszlán szimbólum használatában. A kereszténységben Jézus szimbólumaként a szent szöveg vonatkozó helyei többségében az állat igazságosságát, bölcsességét, királyi vonásait helyezik előtérbe, illetve amikor különböző szenteket szimbolizál is békésebb oroszlánkép él e vallásban mint a másik kettőben. Az iszlámban az oroszlán vad, fékezhetetlen ereje és bátorsága került előtérbe az *Aszad Allah*-ok képében. A judaizmust pedig úgy tekintem, mint amely középutat képez ebben a kérdésben e két ábrahámi vallás mellett. A párduc mint olyan ugyanakkor ezutóbbi ábrahámi monoteizmusban kevésbé domináns szimbólum mint a kereszténységben vagy az iszlámban, ahol ez az állat a bűnös életvitel – a kereszténységben pontosan a szexualitás, a paráznaság – képévé vált.

Minden általam elemzett vallásban sok és változatos ellentmondás rejlik e szimbólumok használatában. A szent szövegekben, vallási gyakorlatban illetve a művészetben külön-külön épp úgy, mint ahogy ezek között is más és más ellentmondások fedezhetőek fel az egyes vallásokon belül. Egyiptomban az oroszlánalakú Szakhmet egyszerre volt a pusztítás vad istennője és olykor a betegek gyógyítója, a judaizmus és kereszténység oroszlánképe pedig egyaránt vált a transzcendens, pozitív vallási személyek és/vagy etnikumok, az ő ellenségeik, a hitetlenek, a bűn és a bűnösök, illetve Istennek az ellenük felhasznált elrettentő büntető eszközeinek szimbólumává. Továbbá, míg Egyiptomban egyszerre voltak jelen a macskák szakrális feláldozásának, illetve gyászuknak rituális hagyományai, addig a judaizmus hol feljogosította híveit megölésükre, hol vadászképességeikre hivatkozva szorgalmazta otthon tartásukat. A kereszténység adott történelmi pillanatban a pogányság elleni küzdelembe ágyazottan üldözte, máskor a pogány kultuszok egyes elemeit magába olvasztva feláldozta a macskákat. Az iszlám macskafelfogása követi a másik három elemzett vallás ellentmondásosságát, mely kettősség az iszlám mint a szigorúan vett vallás és a babonákat, hiedelmeket, misztikus tanokat magába foglaló iszlám néphit találkozásából ered.

(Előbbit a tudomány az angol *islam*, utóbbit az *islamicate* terminussal jelöli.) A művészeten belül minden elemzett vallásra igaz, hogy az egyik leglátványosabb ellentét a nagymacskákat idéző vizuális és irodalmi alkotások között húzódik. A vad, gyilkos, rettentő, félelmetes, veszélyes oroszlánképet idéző irodalmi alkotásokkal szemben az ábrázoló művészetekben általában többnyire egy nemesebb, nyugodtabb, támadni kész, de mégsem őrjöngő oroszlán kép jellemző. E művészeti ágazatokon belül pedig az irodalom az, amely – immár a macskákat is ideértve – a hivatalos vallási gondolkodáshoz mérten mind a négy elemzett vallás esetében az azonos szimbólumok legtöbb ellentmondását hordozza. A vallási hagyomány és annak művészete közötti legélesebb ellentmondást az iszlámban látom, ahol a különös tiszteletet és figyelmet élvező, rituálisan tisztának tekintett házimacskák a művészetben több szempontból is erkölcsileg megkérdőjelezhető jellemekként jelennek meg.

A kutatás céljainak megfelelően dolgozatomban törekedtem nem csak leírni, hanem össze is hasonlítani a négy elemzett vallás macska- és párducformákra vonatkozó gondolatrendszerét. Az összehasonlítás eredményeként olyan párhuzamok váltak láthatóvá, melyek a térben és időben egymástól távoli, de mint ahogy azt a bevezetőben is jeleztem, egymáshoz valamely pontokon kapcsolódó vallásokban, egy egységes gondolkodási mód, egy egységes gondolkodási keret és szimbólumrendszer alapjait látszanak körvonalazni. Természetesen az egyes vallások egyéni jellegükből eredően hordoztak és ma is hordoznak különbségeket, mégis, amennyiben az a dolgozatomban elemzett példákon keresztül látható, felfedezhetőek *macskafelfogásaik* közötti azonosságok. Az így láthatóvá váló egyezések mentén pedig lehetővé válik egy *közel-keleti macskafelfogás* fogalom megalapozása, melynek határozott körvonalai megalkotása érdekében azonban további, kiterjedteb kutatás szükséges.

Bibliográfia

Arnold, Dorothea *An Egyptian Bestiary*. The Metropolitan Museum of Art Bulletin, 1995.

Bajzáth M. (szerk.) *A rabbi és az oroszlán. Zsidó mesék, legendák, történetek.* Budapest: Kolibri Kiadó, 2018.

Christine., Breitenmoser *A revised taxonomy of the Felidae.* Bern: CATnews Special Issue, 2017.

Engels, D. W. *Classical Cats. The Rise and Fall of the Sacred Cat*. London: Routledge, 1999.

Goda G. *Zsidó mesék és legendák.* Budapest: Makabbi, 1998.

Haag, H. *Bibliai lexikon*. szerk. Diós István et. al. Ford. Ruzsiczky É. Budapest : Szent István Társulat, 1989.

Hahn I. *Istenek és népek.* Budapest: Minerva, 1980[2].

Hart, G. *The Routledge Dictionary of Egyptian Gods and Goddesses.* London: Routledge, 2005.

Janssen, R. és Janssen J. *Egyptian Household Animals.* Aylesbury: Shire Publications, 1989.

Kákosy L. *Ré fiai. Az ókori Egyiptom története és kultúrája.* Budapest: Százszorszép Kiadó, 1993.

Károli G. (ford.) *Szent Biblia.* Budapest: Magyar Biblia Társulat, 1998.

Kelenhegyi A. „Az oroszlán az, ki nem fél közülünk? Az oroszlánszimbólum a bibliai, a rabbinikus és a patrisztikus exegetikai hagyományban.” In *XI. Magyar Ókortudományi Konferencia*, Budapest: (2014), 103-114.

Kiss G. *Állatok a Biblia tükrében*. Budapest: Szent Pál Akadémia, 2009.

Kiss Zs. H. (ford.) *A Kegyes Korán értelmezése és magyarázata magyar nyelven.* Budapest: Hanif Iszlám Kulturális Alapítvány, 2010.

Malek, J. *The Cat in Ancient Egypt*. Pennsylvania: The British Museum Press, 2006.

Mindel, N. *Zsidó mesék, legendák, történetek.* Ford. Seleanu M. Budapest: Chábád Lubavics Zsidó Nevelési és Oktatási Egyesület, 1999.

Osborn, J. D., és Osbornová J. *The mammals of ancient Egypt.* Warminster: Aris & Phillips Ltd., 1998.

Ouseley, G. J. és Udny, E. F. *The gospel of the holy twelve.* Whitefish, MT: Kessinger Publishing. 1924, 2004.

Prileszky Cs. (ford.) *Az Ezeregyéjszaka meséi. I-VII.* Budapest: Atlantisz Könyvkiadó.

Reagan, D. D. *Jesus The Lamb and The Lion. A Study of Jesus in Bible Prophecy.* Texas: Lamb & Lion Ministries, 2011.

Serjani, R. *Az etika és az értékek fontossága az iszlám civilizációban.* Ford. European Islamic Research Center (eirc) és Julia Gabriel. Islam House, 1431/2015.

Sfar, J. *Le chat du rabbin. Tome 1-2.* Berlin: Dargaud, 2002.

Sfar, J. *Le chat du rabbin. Tome 3.* Berlin: Dargaud, 2003.

Sfar, J. *Le Chat du Rabbin. Tome 4.* Berlin: Dargaud, 2005.

Sfar, J. *Le Chat du Rabbin. Tome 5.* Berlin: Dargaud, 2006.

Simon R., és Simonné P. M. (szerk.) *A tisztaság testvérei. Az állatok és az emberek pere a dzsinnek királya előtt. Arab ökológiai mese a 10. századból.* Budapest: Corvina, 2010.

Spiegelman, A. *A teljes MAUS. Egy túlélő története.* Ford. Feig A. Budapest: Libri Könyvkiadó, 2018.

Vígh É. *Állatszimbólumtár A-Z.* Budapest: Balassi Kiadó, 2016.

Waugh, G. *The Lion of Judah King of Kings and Lord of Lords. The Titles, Reign, Life, Death, Resurrection, and Spirit of Jesus. Bible Studies on Jesus*: 2017.

Wilkinson, H. *Richard. The Complete Gods and Goddesses of Ancient Egypt.* Egyptom: The American University in Cairo Press, 2003.

Yurco, J. F. *The Cat and Ancient Egypt.* Field Museum of Natural History Bulletin, 1990.

Zakani, U. *Egér és macska.* (ford.) Kézirat.

Linkek[169]

Weboldalak:

http://lexikon.katolikus.hu/

https://hamariweb.com/islam/hadith/topics/hadith-on-cats/

https://islamicportal.co.uk/the-prophets-cat-muezza/

https://iszlam.com/

https://kashmirobserver.net/2015/12/25/the-prophet%c2%92s-love-for-animals/

https://maatkara.extra.hu/

https://mahajjah.com/abu-hurayrah-in-the-eyes-of-the-ahlul-bayt/#_ftnref2

https://mult-kor.hu/allattartasi-tanacsok-a-kzepkorbol-avagy-hogyan-neveld-kedvencedet-20200830

https://mult-kor.hu/miert-buzditott-az-egyhaz-a-macskak-irtasara-a-kzepkorban-20190403

https://sufi-tavern.com/sufi-doctrine/sufism-and-dreams/

https://www.alislam.org/

https://www.dailysabah.com/feature/2017/12/11/love-of-cats-a-sign-of-faith-in-islam

[169] Minden linket működésük ellenőrzéseként utoljára ekkor nyitottam meg: 2022. 03. 17. 09:45 – 09:56.

https://www.iranicaonline.org/

https://www.islamicfinder.org/

Digitalizált források:

http://www.bl.uk/manuscripts/Viewer.aspx?ref=add_ms_15229_fs001r

http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0137%3Abook%3D36%3Achapter%3D17#note3

http://www.thenazareneway.com/ght_section_3_lections_21_thru_30.htm

https://ia902606.us.archive.org/4/items/kalilaanddimnao00almgoog/kalilaanddimnao00almgoog.pdf

https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Diodorus_Siculus/1D*.html#ref22

https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Herodotus/2A*.html#86

https://sunnah.com/

https://terebess.hu/

https://www.sefaria.org/texts

https://www.wga.hu/frames-e.html?/html/l/limbourg/

Múzeumi honlapok:

https://www.britishmuseum.org/

https://www.getty.edu/museum/

https://www.metmuseum.org/

Film:

Delesvaux, A., és Sfar, J. (rend.) *A rabbi macskája.* Majoros E., Molnár A. et. al. (szinkr.) 2013.

Digitalizált szakirodalom:

Vocelle L. A. *Revered and Reviled. A Complete History of the Domestic Cat.* UK: Great Cat Publications, 2016. (A könyvet csak digitalizált kiadásban találtam meg, de ebben a formátumban a pontos oldalszámok nem voltak láthatóak. Ezért az e könyvre való hivatkozás során dolgozatomban minden esetben az internetes fájl oldalszámaira hivatkoztam. A felhasznált digitalizált kiadás linkje: https://hu1lib.org/book/8642807/62ef37 [Megnyitottam: 2022. 02. 14. 11:23])

Mellékletek

1. Festett és Cső-forma múmiák (i. e. 30 – i. sz. 395) (https://www.britishmuseum.org/collection/object/Y_EA6752 Letöltöttem: 2022. 02. 08. 13:05)

2. Bronz macska szarkofág, tetején macska alakkal (i. e. 715 – i. e. 343), Egyiptom, 7.80cm x 45 cm x 7.80 cm (https://www.britishmuseum.org/collection/object/Y_EA65795 Letöltöttem: 2022. 02. 08. 13:00)

3. A Gayer-Anderson macska, (magassága 42 cm). Üreges bronz szobor a Későkorból, ezüstberakásos és arany ékszerekkel. British Múzeum (https://www.britishmuseum.org/collection/animals/gayer-anderson-cat Letöltöttem: 2021. 10. 08. 10:35)

4. Básztet, álló macska-fejű nőalak aranyozott bronz kisplasztika, 27 x 8.26 x 10.80, i. e. 900 – i. e. 600, (https://www.britishmuseum.org/collection/object/Y_EA25565 Letöltöttem: 2022. 02. 09. 8:11)

5. (Felső kép) Feltehetően sírmellékletként szolgáló fajansz macska- (és kutya) szobrocska. Középbirodalom, (i. e. 1961– i. e. 1917), Alsó-Egyiptom, Memfisz. The Metropolitan Múzeum of Art, New York (https://www.metmuseum.org/art/collection/search/555715 Letöltöttem: 2021. 10. 08. 10:40)
(Alsó kép) Fajansz macska szobor, i. e. 332 – i. sz. 395, 9 cm x 11 cm x 9.60 cm, British Múzeum (https://www.britishmuseum.org/collection/object/Y_EA27725 Letöltöttem: 2022. 02. 09. 12:07)

6. „Fáraó vadászaton”, thébai (falfestmény), 98 cm x 98 cm x 115 cm, i. e. 1400 körül London, British Múzeum (https://www.britishmuseum.org/collection/object/Y_EA37977 Letöltöttem: 2022. 02. 09. 07:30)

7. Thébai falfestmény, Anen sírja, i. e. 1390 – i. e. 1352, 71.2 cm x 103.4 cm (https://www.metmuseum.org/art/collection/search/548566 Letöltöttem: 2022. 02. 09. 15:37)

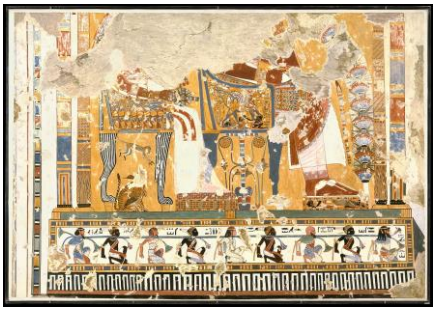

8. Művész vázlata a fáraó oroszlánvadászatáról, i. e. 1186 – i. e. 1070, 14 cm x 12.5 cm x 15 cm, (https://www.metmuseum.org/art/collection/search/544076 Letöltöttem: 2022. 02. 10. 13:03)

9. A Gízai Szfinx, 75 m x 20 m x 4 (https://www.worldatlas.com/articles/what-or-who-is-the-sphinx.html Letöltöttem: 2022. 02. 13. 19:06)

10. (Felső kép) Álló gránit Szakhmet szobor, (i. e. 1540 – i. e. 1296), Karnak, 191 cm x 44 cm x 39.50 cm (https://www.britishmuseum.org/collection/object/Y_EA84 Letöltöttem: 2022. 02. 13. 22:30)

(Alsó kép) Ülő gránit Szakhmet szobor, (i. e. 1390 – i. e. 1352), Karnak, 210 cm x 47, 5 cm x 95.5 cm (https://www.metmuseum.org/art/collection/search/544484 Letöltöttem: 2022. 02. 14. 11:07.)

11. The Cat Transformed into a Woman, 1928-1931. (https://www.chagallpaintings.com/cat-transformed-into-a-woman/ Letöltöttem: 2022. 09. 05.)

12. Izrael városháza az Júda oroszlánjának szimbólumával https://www.timesofisrael.com/winged-crowned-hidden-stolen-and-jaw-broken-where-to-find-jerusalems-lions/ (Letöltöttem: 2021. 10. 15. 17:15)

Közelebbi fotó az előző képről https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Emblem_of_Jerusalem-04.jpg#/media/File:Emblem_of_Jerusalem-04.jpg (Letöltöttem: 2021. 10. 15. 17:19)

13. Fiatalok közösségének Tóra tartója, felirattal, Joseph Lechner ezüstműves, 19. század, trébelt, gravírozott, 35 x 27 cm, Jewish Múzeum, Vienna https://www.imj.org.il/en/collections/589281 (Letöltöttem: 2021. 10. 15. 20:02)

14. Tórát tartó oroszlánokat reprezentáló sírkő, Siret, Románia https://jewish-heritage-europe.eu/2017/08/11/world-lion-day-in-jewish-images/ (Letöltöttem: 2021. 10. 15.

20:18)

15. Oroszlánok egy hanukkah menórán, Braunschweig, Németország https://jewish-heritage-europe.eu/2017/08/11/world-lion-day-in-jewish-images/ (Letöltöttem: 2021. 10. 15. 20:30)

16. Középkori macska ábrázolás (https://papageno.hu/intermezzo/2020/04/kihivast-jelentett-volna-a-macskaabrazolas-a-kozepkori-muveszek-szamara/)

17. Lindisfarne evangélium, *f.139 (*British Library*)* https://smarthistory.org/the-lindisfarne-gospels/ (Letöltöttem: 2021. 12. 01. 10:23)

18. Az Aberdeen Bestiárium, Folio 23v. De musione; the cat. De muribus; mice. De mustela; the weasel (Letöltöttem: https://www.abdn.ac.uk/bestiary/ms24/f23v 2021. 12. 12. 11:16)

19. Renart és Tibert a macska együtt nézik a Holdat: Add MS 15229, f. 53r https://blogs.bl.uk/digitisedmanuscripts/2020/02/clever-cats.html (Letöltöttem: 2021.12. 06. 8:30)

20. Albrecht Dürer: Ádám és Éva, 1504, rézmetszet, 250 × 192 mm (https://www.szepmuveszeti.hu/mutargyak/adam-es-eva-5/ Letöltöttem: 2021. 12. 06. 8:55)

21. Federico Barocci, A macska Madonnája, olaj, vászon, 1574-1577, 112.7 cm (44.3 in); Width: 92.7 cm (36.4 in), London, National Gallery (Letöltöttem: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Federico_Barocci_-

_La_Madonna_del_Gatto.jpg 2021. 12. 12. 11:04)

22. Jacopo Bassano: Utolsó vacsora, 1542/46, Galleria Borghese, Róma (Letöltöttem: https://pecsiegyhazmegye.hu/aktualis/vadfuge/3031-megtorte-a-megtorteknek 2021. 12. 12. 12:28)

23. Sir Peter Paul Rubens, Dániel az oroszlánok vermében, olaj, vászon, 224.2 x 330.5 cm, National Gallery of Art (Letöltöttem: https://www.nga.gov/collection/art-object-page.50298.html 2021. 12. 15. 12:36)

24. Pio Cristiano szarkofág, részlet (Letöltöttem: https://www.christianiconography.info/sicily/sarc31551Pio.daniel.html 2021. 12. 15. 12:13)

25. Részlet az Ókeresztény Mauzóleum sírkamrájának északi faláról. (Letöltöttem: https://www.pecsorokseg.hu/mualkotas-vagyok 2021. 12. 15. 12:28)

26. Sámson és az oroszlán, Albrecht Dürer, sokszorosított grafika, fametszet, papír, 383 × 280 mm, Szépművészeti Múzeum (Letöltöttem: https://www.szepmuveszeti.hu/mutargyak/samson-es-az-oroszlan/ 2022. 02. 28. 13:59)

27. Les très riches heures du Duc de Berry c. 1416, Kézirat (Ms. 65), 294 x 210 mm, Musée Condé, Chantilly. (Letöltöttem: https://www.wga.hu/frames-e.html?/html/l/limbourg/ 2021. 12. 15. 13:16)

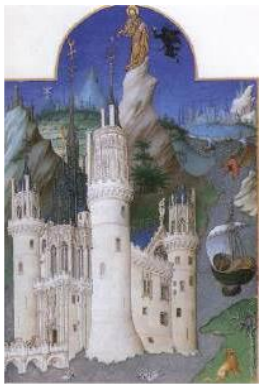

28. Szent Márk az evangélium írása közben szimbólumával, az oroszlánnal, 11. század, The Met Fifth Avenue in Gallery 304, elefántcsont, 13.9 x 10.8 x 0.8 cm (Letöltöttem:

https://www.metmuseum.org/art/collection/search/464339 2021. 12. 15. 13:03)

29. Szent Márk oroszlánja, 1516, tempera, vásznon, 130 x 368 cm, Palazzo Ducale, Venice (Letöltöttem: https://www.wga.hu/html_m/c/carpacci/5/06mark.html 2021. 12. 15. 12:52)

30. „Az Oroszlánkirály beszervezi az aszkéta sakált”, *Kalila wa Dimna*, 16. század, tinta és átlátszatlan vízfesték papíron, 31.8 cm x 22.6 cm (Letöltöttem: https://www.metmuseum.org/art/collection/search/453138 2021. 12. 21. 12:21)